

EESTI KIRJANDUS

EESTI KIRJANDUSE SELTSI VÄLJAANNE

VII

M. J. EISEN, EESTI RAHVA ARV. (JÄRG.) —
PETER ORG, MINU MÄLESTUSED. (ELULUGU.)
(JÄRG.) — EESTI KIRJANDUSE SELTSI LIIKMETE
NEKROLOGID: JOHANNES AUGUST ROOST. † —
KIRJANDUSLINE ÜLEVAADE: BERNHARD
LINDE, M. KAMPMANN, EESTI VANEM ILUKIR-
JANDUS. — EESTI RAHVAVIISIDE KORJAMINE, VIIES
ARUANNE. — ÕIENDUS.

TOIMEKOND: J. JÕGEVER, A. JÜRGENSTEIN,
M. KAMPMANN, B. LINDE, J. LUIGA, W. REIMAN,
J. TÕNISSON

NELJAS RASTAKÄIK

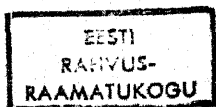
TRÜKITUD „POSTIMEHE“ TRÜKIKOJAS — TARTUS, 1909

Eesti Kirjanduse Seltsi usaldusmehed uute liikmete, liikmemaksude ja kuukirja tellimiste vastuvõtmiseks, aastal 1909.

- Amblas: köster K. Preisberg.
Aseris: vabrikametnik J. Einberg.
Audrus: kooliõpetaja H. Kotkas.
Gatshinas: õpetaja O. Palsa.
Haapsalus: organist A. Tamberg.
Hallistes: kooliõpetaja P. Kiwirist.
Helses: kooliõpetaja A. Krimm.
Iisakus: köster R. Hansen.
Kambjas: õpetaja F. Ederberg, üli-
õplane Jaan Sossi.
Karksis: vallakirjutaja J. Ilwes.
Karulas: kooliõpetaja A. Anton.
Keilas: õpetaja J. Kukk.
Keenis: mõisapidaja J. Grünberg.
Kihelkonnas: Dr. S. Talwik.
Koerus: kooliõpetaja J. Sõster.
Kolga-Jaanis: õpetaja W. Reiman.
Kõpus: wallakirjutaja A. Lorits.
Kroonlinnas: õpetaja M. J. Eisen.
Kuresaares: kooliõpetaja H. Piip.
Kursis: kooliõpetaja M. Ulk.
Laiusel: kooliõpetaja J. Riomar.
Lihulas: köster H. Anniko.
Miiatavis: Dr. M. Ostrow, Литейная, 14.
Moskwas: J. Bösberg, Тверская, д.
Страхѣва, кв. 7; üliõpl. P. Rubel
Малый Кисельный пер. д. 1, к. 2.
Mõisakülas: raudteeamet. J. Sumberg.
Mustvees: rättspeppmeister J. Soodla.
Narvas: õpetaja B. Steinberg, kooli-
õpet. J. Speek, kaupm. G. Tenter.
Narva-Joaurus: vallakirjutaja A. Uuli.
Nõos: õpetaja M. Lipp.
Nuustakul: kaupmees C. Treiel.
Otepääs: vallakirjutaja G. Wulff.
Palamuses: pr. Helene Warik, Kuremaal.
Palmsis: vallakirjutaja H. Mühlbach.
Paides: politseisekretär A. Rüütel.
Paistus: õpetaja J. Bergmann.
Pärnus: kooliõpetaja J. Köpp, raa-
matukaupm. J. Karu ja A. Küng.
Peeterburis: kooliõpetaja T. Riomar
Офицерская 54, raamatupidaja
M. Jaakson, Морская д. 29, кв. 2,
advokat M. Pung, Мъщанская
- д. 4, кв. 7, „Peterburi Teataja“
toimetaja A. Einer, Минский
пер. 3, кв. 15, raamatukaupmees
K. Leopas, Невский пр.
Pihkvas: Dr. G. Reimann.
Pilistveres: Dr. J. Loorberg.
Puhjas: õpetaja J. Walk.
Pöidel: õpetaja C. Sitzka.
Põltsamaal: köster H. Leppik.
Põlvas: kooliõpetaja J. Kala.
Rakveres: kooliõpetaja M. Okas,
raamatukaupmees P. Erna.
Rannus: kooliõpetaja J. Kompus.
Raplas: õpetaja J. Liiv.
Räpinas: kooliõpetaja P. Heering,
kaupmees S. Keerd.
Riias: vannutatud advokat J. Jaak-
son, Paulucci uul. 3, üliõplane
M. Raud, G. Lokko.
Rõuges: kooliõpetaja A. Assor.
Saardes: kooliõpetaja M. Kiirats.
Simunas: köster E. Peterson.
Sindis: kooliõp. J. Seljamaa (Taalis).
Suure-Jaanis: köster H. Kapp.
Tallinnas: kooliõpetaja H. Bauer,
kooliõpetaja Ch. Brüller, raamatu-
kaupmees A. Busch, „Päevalehe“
toimetaja G. E. Luiga, kassah.
abi, kreisiloomaarst K. Saral.
Tapal: A. Thomson, Moe mõisas.
Tarvastus: köster D. Birkenthal ja
vallakirjutaja P. Kuusik.
Tartus: üliõplased A. Jung, E. Tenn-
mann.
Toris: kooliõpetaja A. Kalbus.
Tormas: köster C. Kommusaar.
Türi vabrikus: J. Strandberg.
Valgas: kooliõp. H. Einer ja P. Einer.
Vaivaras: kooliõpetaja K. Pastak.
Vändras: kooliõpetaja H. Awikson.
Väike-Maarjas: kirjanik Jakob Liiv.
Viljandis: notarius G. Seen.
Võrus: notarius R. Gabrel ja kaup-
mees J. Mõtus.

**Võtavad tellimisi Seltsi kuukirja „Eesti Kirjanduse“ ja ette-
tellimisi Rahvakirjanduse osakonna väljaannete peale vastu.**

Kuukirja „Eesti Kirjanduse“ tellimise hind on postiga 3 rbl., talituse asemikkudelt ise ära viies 2 rbl. 50 kop. „Eesti Kirjanduse Seltsi“ liikmetel, kes oma liikmeraha ära on maksnud, postiga 2 rbl. 50 kop., talituse asemikkudelt ise ära viies 2 rbl. Üksik number 25 kop. „Eesti Kirjan-
dus“ I. (1906) — 1 rbl., II. (1907) — 30 kop., III. (1908) — 2 rbl. 50 kop.

EP 5174

Eesti rahva arv.

M. J. Eisen.

(Järg.)

Enne 17. aastasaja lõppu leiame teateid talurahva arvu kohta. H. v. Hagemeister on välja rehkendanud, et 1688 Liivimaal talukohtade peal 62,580 täiskasvanud meeste hinge elanud. Missuguse aastaga Hagemeister meesterahvaid täiskasvanuteks peab, ei tea ma. Igapidi peame meeles pidama, et Hagemeisteri 62,580 hinge mitte eestlasi Liivimaal ei tähenda, vaid eestlasi ja lätlasi ühtekokku. Eestlasteks võiksime neist 62,580. hingest natuke vähem kui pooled rehkendada, sest et ju lätlasi, vähemalt praegusel ajal, rohkem on kui eestlasi. Eestlaste täiskasvanud meeste arvu võiksime siis umbes 30,000 hinge peale Liivimaal määrata. Sinna juure tuleks Eestimaa, s. o. Tallinna kubermangu talupoegi rehkendada. Praegusel ajal on Liivimaa eestlaste arv Tallinnamaa eestlaste arvu vasta umbes nagu 7:5 vasta. Selle järele tohiksime, kui nimelt rahvahulk mõlemas kubermangus niisamasuguses kaalus seis, täiskasvanud meeste sugu Tallinnamaal 21430 hinge peale arvata. Arvame mõlema kubermangu täiskasvanud meeste hinged kokku, siis tuleks umbes 50,000 hinge välja, nimelt täiskasvanud talupoegade meeste hingesid. Naisterahvad ja lapsed oleksivad arvamata.

Praegusel ajal tuleb eestlaste seas 48 meesterahva kohta 51 naisterahvast. Sõdade ajal ja sõdade järele kasvab see vahe palju suuremaks. 17. aastasaja sõdade järele pidi see vahe igapidi palju suurem olema. Soomes oli sõja järel 1750 1000 meesterahva kohta 1,101 naisterahvast, 1800 juba 1,056 ja 1900 1,021. Et 17. aastasaja teisel poolelgi sõdimisi oli, peame oletama, et iga 10 meesterahva kohta vähemalt 11 naisterahva hinge langes. Selle järele peame selleaegsete naisterahvaste hingede arvu ära määrata katsuma.

Soomest saadud teadete järele langes seal 1750 iga 1000 hinge kohta 537 hinge 15—60 aasta vahele. Teated vanemast

ajast puuduvad. 1800 tõusis viimati nimetatud isikute arv ju 575 peale. Võib olla, ehk tohiksime Eestis 17. aastasajal täiskasvanud meeste arvu 550 1000 kohta määrata. Kes teab, ehk eksin selle oletamisega, sest tarvilikud teated puuduvad. Me võiksime meeste hingesid ülepea 80,000 hinge peale arvata ja naiste hingesid 100,000 hinge peale. Selle arvamise järele peaks eestlasi — talupoegi — 1688 siis umbes 200,000 hinge elanud olema. Muid kui talupoegi leiti sel ajal eestlaste seast ju ütlemata arva.

Minu meelest näitab see Hagemeistri teadete põhjusel saadud eestlaste arv 1688. aasta kohta tõega vaevalt kokku minevat. Arv on liig väike. Avaldaks Hagemeister niisuguse arvu 30 aasta kohta hiljemini, 1718. a. kohta nimelt, siis võiksime sellega küll leppida. Nüüd aga peame suurt nälga 17. aastasaja lõpul meelega tuletama, nälga, mis umbes 50,000 hinge hauda viis. (Kelch, Continuation, lk. 48). 18. aastasaja algusel tuleb suur põhjasõda ja katk sinna juure.

18. aastasaja algus näitab, nagu tahaks see aastasada ohvrite nõudmise poolest 17. aastasaja lõpu vennaks saada, 18. aastasada teretab ju lävel suur põhjasõda, kelle hirmu meie rahvas 10 aastat järke mõõda rohkemal ehk vähemal mõõdul tunda sai. Kui viimaks sõda lõppema hakkas, astus katk 1710 jälle platsi ja tahtis sõja viletsusele just nagu krooni pähä panna. Russwurmi teadete järel langes Tallinnas selle katku kätte $\frac{8}{9}$ kõigest linnarahvast (Eibofolke, § 394). Igapidi teatakse, et Tallinnas sel korral 15,000 hinge surma saanud, nende seas tuhande kaupa eestlasi, kes maalt linna tulnud sõja eest varju otsima. Enne veel kui katk täiesti lõppes, tahtis kindral Bauer Tallinna rahva arvu teada saada. Ta laskis rahva üle lugeda. See rahvalugemine näitab, et 16. detsembril 1710 Tallinnas ainult 1891 hinge elas. Järgmisel aastal loeti Tallinna alevite rahvas üle. Alevites elas 215 hinge. Pärnus suri selle katku kätte 1151 hinge. Kui pärast katku 1713 Pärnu rahvast üle loeti, leiti Pärnus kõigest 270 hinge elavat.

Niisama nagu katk linnades inimesi maha niitis, niitis ta ka maal. Keila kihelkonnast teatakse, et iga 100 hinge kohta ülepea 5 hinge elusse jäänud. Kui palju sel ajal aga ülepea inimesi Keila kihelkonnas elanud ehk elusse jäänud, selle kohta pole ma teateid leidnud. Juuru kihelkonnas selle vastu olnud katku mõllamine vähem: iga 100 hinge pealt jäi 25 hinge elusse. Hiiumaale nähtakse must surm hiljem ulatunud olevat. Seal räägitakse alles 1711 katku suurtest ohvritest. Pühalepa kihelkonnas suri nimetatud aastal 1678 hinge, need arvamata, kes matmata jäivad.

Kärdlas elas 1712 ainult 3 meest ja mõned naised. Noa-rootsi kihelkonnas surivad kahes külas kõik inimesed ära, ainult üks poiss ja tüdruk jäivad järele, kes siis paari läksivad. Rahva jutud teavad tihti rääkida, et suure katku ajal kõik inimesed ära surnud ja ainult üks meesterahvas ja naisterahvas järele jäänud, kellest siis praegune eestlaste sugu sündinud. Rahvas on üksikud juhtumised üleüldiseks teinud. Rahvajuttusid kahe inimese elusse jäämisest suure katku ajal tuleb ainult nii mõista, et mõnes üksikus vallas nii sündinud. Ei ole ühtki kihelkonda teada, kellest vanad raamatud nimetaksivad, et seal kõik inimesed katku kätte ära surnud.

Arvamisi on avaldatud, et põhjasõda ja katk vähemalt pooled meie rahvast ära hävitasivad. Minu oletamise järele pidi 175,000—200,000 hinge katku lõpul ometi järel olema. Seega peaks 1688. a. kohta määratud rahva hulk küll umbes 400,000 peale tõusma. See arv näitab teiselt poolt jälle liig suurelt, kui tähele paneme, et Soome asunikkuude arvu 1660. a. umbes 450,000 hinge peale arvati. Ainult siis võiksime seda arvu vähendada, kui põhjasõja ja katku ohvreid pooleks selleaegselt rahvahulgast ei arvata, vaid vähemaks. Soomes jäi põhjasõja lõpu järele umbes 320,000 inimest elusse, meil aga, nagu enne tähendatud, vist 175,000—200,000 hinge. Kui oletada võiksime, et eestlased niisama jõudsasti kasvanud kui soomlased, siis peaksime, teades, et praegu soomlasi 3 miljoni ju olemas, otsuse tegema, et eestlasi sel ajal kõigist 121,000 hinge olnud.

Agasugune oletamine seisab nõrkadel jalgadel. Me ei või tõeks näidata, et eestlased niisama jõudsasti oleksivad kasvanud, kui soomlased. Praegusel ajal on eestlased sigiduse poolest soomlastest hoopis taga. Soomes oli sigidus 18. aastajal veel palju suurem. 1750. aasta ümber tõusis sündinute arv 1000 hinge kohta Soomes 45 peale. Igapidi võime julgesti oletada, et eestlastegi seas 18. aastajal sigidus palju suurem olnud kui meie ajal. Russwurm teab, et Pühalepa kihelkonnas pärast katku 1712. aastal 97 paari laulatatud, kuna laulatuste arv mööda läinud aastasaja keskel vaevalt 60 peale tõusis. (Eibofolke, § 394). Sealsamas alanes surnute arv pärast katku Russwurmi teadete järele 1713. aastal 4 hinge, 1714. a. 5 hinge peale. Paraku ei tea ma sündinute kohta sest ajast teateid. Vististe kuulutaksivad need teated, et sündinute arv raskete aegade järele paremail päevil kõrges seisnud.

Olgu, kudas on, uskuda tohime siiski, et eestlaste arv pärast põhjasõda märksa jõudsasti kasvis. Soomlastest teatakse, et neid 1721. oli 320,000 h., 1750. 421,537 h., 1760. 491,067 h., 1770. 560,984 h., 1780. 663,887 h., 1790. 705,623 h. ja

1800. 832,659 hinge. Soome rahva arv kasvis siis 1721. a. 320,000 hinge pealt 1800. aastaks 832,659 hinge peale (Oma maa II, 590), siis 80 aastaga enam kui 2 $\frac{1}{2}$ korda suuremaks. Nii suurt sigidust ei jõua ma eestlastest uskuda. Ma arvan, et eestlaste sigiduse kohta küllalt saab, kui eestlaste arvu 175,000—200,000 hinge pealt põhjasõja lõpul 450,000 hinge peale 19. aastasaja alguseks laseme kasvada. Umbes 450,000 hinge arvan mina eestlasi 1800. aastal olnud olevat. Eckhardti tabelid 1792. aasta kohta nimetavad eestlaste arvu sel ajal 507,371 hinge peale. Minu teada on see esimene selgem eestlaste arvu äramääramine. Siiski ei näita minu meelest Eckhardti arv õige olevat, vähemalt mitte Tallinna kubermangu kohta, kus ta eestlasi 250,000 hinge ütleb asuvat. Ma arvan, et Tallinna kubermangu kohta Eckhardt liig suure arvu määrab, olgu küll, et elu meie maal põhjasõja järel 18. aastasaja jooksul endist viisi enam iseäralikkude vaenlastega suuremal mõõdul ei pruukinud võidelda.

Enne veel kui suur põhjasõda lõppes, nägi keiser Peeter I. tarvilikuks teateid alama rahva suuruse kohta nõudma hakata. 26. novembril 1718 ilmus keiserlik käsk, mis riigis nii nimetatud revisjoni ette käskis võtta. Selle revisjoni siht oli selgeks teha, „kui palju, kus, missuguses vallas ehk külas talupidajaid, saunikka, kodakondsid ja töötegijaid (дѣловыхъ людей) olemas.“ Taheti siis alamate seisuste arvu teada saada selle sama nõuuga nagu vanal ajal keiser Augustus. 1719. algas esimene revisjon, mis maksumaksjate arvu kindlaks pidi tegema. Revisjoni kordasaatjateks määrati ohvitserid ja soldatid. Rahvas kartis esiteks soldatise ja ohvitserise iseenesest, kartis peale selle aga revisjoni tagajärge. Sõja ajal olivad maksud muidugi ju kõrgeks tõusnud. Rahvas mõtles, et revisjoni järele maksud veel enam tõusevad. Sel põhjusel püüdsivad paljud endid revisjonist eemal hoida. Töö ei edenenud ega edenenud. Mõne aasta pärast tähendab valitsus, et tema teadmise järele 20,000 hinge endid revisjoni eest eemal hoidnud. Valitsus töötab andeksandmistki, kui petjad endid veel revisjonile üles annaksivad. Alles 1727. jõudis esimene revisjon lõpule. Kas see revisjon ülepea ka meie maale jõudis, selle kohta pole ma mingisuguseid teateid leidnud.

Teine revisjon võeti 1743. ette. See teine revisjon kestis veel kauem, kui esimene, kestis 1756-ni. Arvatakse aga, et teinegi revisjon niisama vähe õiget pilti riigi rahvahulga kohta jõudis anda kui esimene. Revisjoni resultaadid jäivad igapidi puudulikuks. Paraku ei ole mul korda läinud 18. aastasajal ette võetud revisjonidest mingisugusid aruandeid eestlaste kohta kätte saada.

Kolmas revisjon algas 1761. ja kestis 1767-ni. Kolmas revisjon läks kahest esimesest ses tükis lahku, et kolmandat enam sõjavägi ei toimetanud, vaid ametnikud. Valitsus lootis, et maksumaksjad endid ametnikkude silma eest vähem võivad ära peita, kui ohvitseride ja soldatite eest. Kas aga ametnikud paremini eesmärgile jõudsid, on raske ütelda. 20 aasta pärast algas neljas revisjon ja see neljas revisjon kestis niisama nagu kolmas 6 aastat, 1787-ni. Viies revisjon tuli pea neljandama järele. Viies revisjon võeti nimelt selle otstarbega ette, et maksusid suurendada. Vist saivad maksumaksjad revisjoni otstarbet teada ja püüdsivad endid seda enam üleskirjutadaskmuse eest eemal koida, olgu küll, et raske karistus eemale hoidjaid eest ootas.

Neljandama revisjoni teateid on Hupel tarvitanud, ilma et neist eestlaste arvu kohta selgemat aru saaksime. Hupeli teadetest näeme (Nordische Miscellaneen, XI, lk. 439), et Liivimaal 1782. ette võetud rahvalugemisel (neljandamal revisjonil) 9 maakonnas 264,075 meesterahva ja 263,508 naisterahva hinge leidus, siis kokku 527,583 hinge. Tähelepanemise väärt on, et meesterahva hingesid sel ajal rohkem leidus kui naisterahva hingesid. Muidu on lugu ikka ümber pöördud. Eestimaa, s. o. Tallinna kubermangu kohta puuduvad aruanded, niisama nagu vahetegemine Liivimaal eestlaste, lätlaste, sakslaste ja venelaste vahel. Võõramaalaste kohta tähendab Hupel, et neid Liivimaal sel ajal 8916 meesterahva ja 1190 naisterahva hinge tunti.

Vist võtab Eckhardt neljandamast revisjonist Liivimaa kohta oma teateid, kui ta ütleb, et Liivimaal 1792. a. 257,371 hinge eestlasi elanud. Miks Eckhardt arvude määrajaks 1792. aasta võtab, sest ei saa ma hästi aru. 1782. oli ju neljas revisjon ja viies revisjon algas alles 1794. Viiendama revisjoni teateid ei võinud Eckhardt seega tarvitada. Olgu, kudas aastaga nüüd olgu, aga 1792. aastaks teab Eckhardt eestlaste arvu Liivimaal 257,371 hinge peale tähendada. Tallinna kubermangu eestlaste arvu ei ole Eckhardt vist neljandamast revisjonist saanud, sest neljas revisjon võis Tallinna kubermangus vaevalt nii suurt eestlaste hulka tunda. Meele tuletades, et 1897. a. rahvalugemisel Tallinna kubermangu elanikkude arv Riia kubermangu elanikkude arvu vasta nagu 365:518 vasta oli, näitab vähe uskmatalt, et see arv 1792. a. 250:257 vasta olnud. Eckhardi arvu vasta räägivad aga iseäranis 7 revisjoni tagajärjed 1815—1816. aastast. Enne võeti küll 1811. kuues revisjon ette, aga et varsti suur Prantsuse sõda algas, jäi see revisjon pooleli ega toonud seega mingisugusid tagajärgi. Seitsmendama revisjoni aruanded kuulutavad, et 1816. maksualusid hin-

gesid oli Harjumaal 63,745, Virumaal 54,831, Järvamaal 31,905 ja Läänemaal 54,622 hinge; peale selle Tallinnas veel 11,442, Haapsalus 1334, Rakveres 2582 ja Paides 2702 hinge olnud. Kogu Tallinna kubermangu maksualuste hingede arvu nimetab Possart (Statistik und Geog. des Gouvernements Estland, lk. 7) 223,185 hinge peale¹⁾, maksust priisid 4075 hinge. Tallinna kubermangu rahva arv 7. revisjoni järele oli siis 227,260 hinge.

Maksualused langevad muidugi eestlaste kilda, maksust priid sakslaste kilda. Aga mõnigi sakslane tuleb maksualuseks arvata, peale selle veel umbes 4000 saarte rootslast. Seega tõuseb 1816. eestlaste arv vaevalt 220,000 hinge peale. Võimata siis, et 1792. a. eestlaste arv 250,000 hinge peale tõusis. Küll oli vahe ajal 1812. suur Prantsuse sõda, mis oma jao eestlasi ohvriks nõudis, aga et vaenlased otsekohe meie maale ei ulatanud maad laastama, ei või me oletada, et sõda nii palju rahvast ära neelanud. Kaugemal riigis võis mõni tuhat meest eestlasi sõjale ohvriks langeda, niisama mõni sada ehk ka enne seda Soome sõjas, aga umbes 100,000 hinge lange mist oletada nõuab liig suurt usku. Sest statistika näitab, et sel ajal Eestimaa rahva hulk iga aastaga umbes 3000 hinge suuremaks kasvis; seega oleks pidanud Prantsuse sõja ajal eestlasi umbes 300,000 hinge olnud olema.

Kudas rahva arv Tallinna kubermangus kasvis, näitab 7 revisjoni võrdlemine 8 revisjoniga. Kaheksanda revisjoni käsk ilmus 1833., revisjon ise võeti meie maal aga 1834. ette. Kaheksanda revisjoni ajal elas:

Harjumaal.	36,695 m.	40,056 n.	= 76,751 hinge.
Virumaal	33,718 „	36,010 „	= 69,728 „
Järvamaal.	19,005 „	20,844 „	= 39,849 „
Läänemaal	31,989 „	34,756 „	= 66,745 „

Seega elas maal 253,073 maksualust hinge. Linnades leidis neid samal ajal:

Tallinnas	13,457 hinge.
Haapsalus.	1,707 „
Rakveres	3,516 „
Paides	3,413 „

Talupoegadeks loeb Possart (Statistik Estlands I., lk. 8) 1833 Tallinna kubermangus 99,363 meesterahva ja 105,538 naisterahva hinge, nende hulgas 4169 rootslast. Seega jääks 200,732 talupoja hinge eestlasi 8 revisjonist järele. Ma arvan,

1) Üksikuid arvasid kokku arvates ja üleüldise summaga võrreldes, ilmub nende vahel väike vahe.

et Possart linnades asuvaidki eestlasi eestlasteks loeb. Vähemalt ütleb ta oma 1846. kirjutatud ülemal nimetatud raamatus (lk. 19): „eestlasi, maa algasunikka, pearahvast on 253,278 hinge. Possarti teadete järele oleksivad siis eestlased alles 8 revisjoni järele arvu poolest nii kaugele saanud, nagu Eckhardt neid 1792. ütles olevat.

Kaheksas revisjon leidis ülepea Tallinna kubermangus 275,852 maksualust ja 6380 maksust prii hinge, seega kokku 282,232¹⁾ hinge. Seitsmenda ja kaheksanda revisjoni vahel oli rahva arv 18. aasta sees 54,972 hinge tõusnud, siis aastast umbes 3000 hinge kasvanud.

Enne kaheksandat revisjoni pääsis kolera 1831. Tallinnas laiali ja viis mõndagi hauda. Paraku ei ole ma aga ta ohvrite kohta lähemaid teateid saanud. Selle vasta tähendan vähe hiljemast ajast Tallinna kubermangu kohta mõned teated üles. Possarti teadmise järele (Statistik Estlands lk. 8—16) Tallinna kubermangus

1836. a.	sündis	9386	last,	suri	8309	hinge.
1838. „	„	9742	„	„	7687	„
1839. „	„	10689	„	„	7019	„
1842. „	„	10735	„	„	7470	„

Paarkümmend aastat hiljemini kirjutab P. Jordan (Beiträge zur Statistik Estlands I., Tallinnas 1867, lk. 9): „Rahva suuruse kohta ei või paraku, nii kaua kui üleüldist rahvalugemist ei ole olnud, midagi kindlat ütelda.“ Nagu näha, ei usalda Jordan revisjonide aruandeid, ehk küll arvama peame, et viimased revisjonid — üheksas 1851. ja kümnes 1857. — üsna hoolega ette võetud olivad. Jordan katsub rahva arvu määramiseks sellepärast teist abinõuu appi võtta, nimelt õpetajate poolt avaldatud sündinute ja surnute arvude najal rahva arvu kätte saada. Sel põhjusel avaldab ta sündinute ja surnute arvud 10 aasta kohta. Jordani teadete järele sündis Tallinna kubermangus lapsi:

	Maal.	Linnades.	Kokku.
1854	10345	1095	11440
1855	9480	1079	10559
1856	10221	1308	11529
1857	9957	1178	11135
1858	10232	1168	11400
1859	10982	1188	12170
1860	10909	1304	12213
1861	10876	1286	12162

1) Nagu eespool.

1862	10552	1262	11814
1863	11201	1287	12488
1864	11701	1238	12939

Kokku 11. a. jooksul 116456 13393 129849

Ühtlasi avaldab Jordan sellesama aja kohta ka surnute arvustiku. Seega suri:

	Maal.	Linnades.	Kokku.
1854	7774	2248	10022
1855	11817	3582	15399
1856	7158	1601	8759
1857	6970	1250	8220
1858	7155	1077	8232
1859	7016	970	7986
1860	6826	1165	7991
1861	7671	1096	8767
1862	7065	1088	8153
1863	6637	1063	7700
1864	6415	971	7386

Kõige nende arvude najal teeb Jordan otsuse, et Tallinna kubermangu rahva arv keskmiselt arvatud 1856—1864 a. vahel 307,939 peab olema. Jordan katsub ainult üleüldist kubermangu rahva arvu kätte saada. Tema leitud arvuga ei või me aga täiesti rahul olla. Ta määrab 9 aasta kohta keskmise arvu. Me oleme aga enne juba näinud, et rahva arv Tallinna kubermangus aastas läbistikku umbes 3000 hinge suuremaks kasvis. Üheksa aastaga peab rahva arv seega umbes 27,000 hinge ju suuremaks kasvanud olema. Peale selle näeme tabelist, et aastatega surnute arv kahaneb, sündinute arv kasvab. Esimestel aastatel ei tõuse kasvamine 3000 hinge peale, lõpu poole ulatab see aga ju üle viie tuhande. 1855. aastal Krimmi sõja ajal kahaneb rahva arv korruga 4840 hinge, aga see on ainult üheks aastaks; järgmisel tõuseb ta jälle 2770 hinge. Ülepea ei katsu Jordan üleüldist kubermangu asunikude arvu määrates eestlastele teenitud tähelepanemist osaks anda.

Kindlaid teateid eestlaste arvu kohta katsub üleüldine kodumaal 29. detsembril 1881. ette võetud rahvalugemine mu-retseda. Ühtlasi määrab see muudki meie maal elavad rahvad nende hingede arvu järele ära. 1881. aastast saadik võime siis alles kindlate arvudega rehkendada, ehk küll needki arvud, nii palju kui nad eestlaste kohta käivad, meilt oma jagu ettevaatlikku tarvitamist nõuavad.

Enne kui neid arvusid tähele paneme, vaadake veel, mis arvud vaheajal Riia kubermangu eestlaste arvust kõnelevad.

Varemalt nimetasin juba Eckhardti arvu 1792. aastast, nimelt 257,371. Umbkaudu võiksime eestlaste arvu seitsmendast revisjonist kätte saada, kui eestlaste peakodukohtade elanikkude arvu tähele paneme. Weymarn (Материалы для географии и статистики, Лифляндская губернія) kirjutab, et 7. revisjoni ajal oli:

Tartu, Võru maakonnas	70,425 m.	78,977 n.
Pärnu, Viljandi „	54,496 „	61,325 „
Saaremaal	19,838 „	21,999 „

Seega asus 7. revisjoni ajal eestlasi maal umbes 307,060 hinge. Täiesti see arv õige ei ole, sest et nimetatud maakondades paiguti venelasi ja lätlasi elab, kuna eestlasi selle vastu Läti maakondadessegi ulatab.

Vaevalt võib uskuda, et eestlaste arv järgmise kümne aasta jooksul oleks kahanenud, seda enam, et selle aja jooksul iseäralikud vaenlased rahvast ei laastanud. Ei või siis neid arvusid eestlaste maakondade elanikkude suuruse kohta õigeks pidada, arvusid, mis 1827. a. kohta avaldatud.

1828. nimetatakse (Съверная пчела № 28), et 1827. a. asunud:

Tartu-Võru maakonnas	143,047 hinge.
Pärnu-Viljandi „	114,477 „
Saaremaal	40,982 „

Linnades asunud selsamal ajal:

Tartus	8841 hinge.
Viljandis	2162 „
Pärnus	6897 „
Võrus	1779 „
Valgas	1867 „
Kuresaares	1807 „

Selle aruande järele (võrdle ka Provinzialblatt für Kur-, Liv- und Estland, 1828 nr. 3) oleks maarahva arv 8554 hinge vähenenud. Me peame kahtlema, et ülemal nimetatud hallikate teated õiged võiksivad olla.

Suurema usaldusega võime 8. revisjoni teateid 1834 a. vastu võtta. 8. revisjoni järele asus:

Tartu-Võru maakonnas	85,597 m.	92,669 n.
Pärnu-Viljandi „	69,397 „	73,835 „
Saaremaal	22,842 „	24,665 „

Seega elas eestlaste maakondades 8. revisjoni ajal 177,836 m., 191,169 n., kokku 369,005 hinge. 18 aasta jooksul on seega eestlaste maakondades Riia kubermangus rahva arv 61,945 hinge suuremaks kasvanud. Aastane kasvamine seega läbisegamini 3441 hinge.

Üheksas revisjon (1850) annab eestlaste maakondade kohta järgmise arvu:

Tartu-Võru maakonnas	91,816 m.	103,519 n.
Pärnu-Viljandi „	74,774 „	84,863 „
Saaremaal.	23,457 „	26,667 „

Seega tõuseb 9. revisjoni ajal hingede arv eestlaste maakonnas 190,047 m., 215,079 n., kokku 405,096 h. peale. Kasvamine 8. ja 9. revisjoni vahel 36,091 hinge, seega aastas ainult umbes 2255 hinge. Seega on kasvamine vähemaks jäänud, sest 7. ja 8. revisjoni vahel kasvis rahva arv aastas 3441 hinge.

Kümnes revisjon toob eestlaste maakondade kohta järgmisi arvusid:

Tartu-Võru maakonnas	97,106 m.	111,636 n.
Pärnu-Viljandi „	77,828 „	87,540 „
Saaremaal	23,756 „	27,657 „

Seega elas nimetatud maakondades 198,690 m., 226,833 n., kokku 425,523 hinge. 9. ja 10. revisjoni vahel kasvas siis rahva hulk 20,427 hinge, ehk aastas 2553 hinge.

Weymarn ei taha neid 425,525 hinge, kes eestlaste maakondades elavad, kõiki ometi mitte eestlasteks tunnistada, mis omast kohast õige on. Vist toetab Weymarn (Материалы) oma arvu rehkenduse peale, kui ta ütleb: „Кörperн (Этнографический Атласъ) nimetab Liivimaa 762,729 elanikust 355,216 eestlaseks. Praegusel ajal on eestlaste arv kindlalt teada, nimelt 422,100 hinge.“ Nii kirjutab Weymarn 1864, siis seitse aastat pärast viimast revisjoni. Weymarni rehkenduse järele peaks seega eestlasi 7 korda umbes 2800 hinge viimase revisjoni ajal vähem elanud olema.

(Lõpp tuleb.)

Minu mälestused.

(Peeter Org, elulugu).

(Järg.)

Vanemad tahtsivad minust ammetmeest teha, kas rätseppa ehk kingseppa. Rätsepat saivad hästi süüa, neile hoiti kõige¹⁾

1) Lehekülje äärel kirjutud: käisin Talmi koolis IX nädalas pool IX ülesantud.

paremad tükid ja see meeldis vanematele. Seal kutsuti Haanja vallast Mäe Kääraku külast, rätsepp, vana Nikolai ajaline soldat, kasukaid õmblema. Ta olevat kaugelt sugulane olnud. Isa andnud talle 8 rubla võlgu ja et ta seda tagasi ei saanud maksta, siis lubas ta selle 8 rubla eest minule rätsepa ammetit kätte õpetada. Ta kinnitas ka minu vanematele, et minust hea rätsepp saada. See meeldis isale emaga ja mind saadeti peagi soldatile järele. Meele järele ei olnud see mulle sugugi; ma oleks ennemine kooli läinud, aga pidin vanemate sõna kuulma. Ühel päeval saadeti mind Käärakule soldati juure, aga teda ei olnud kodus, ta oli Laitsna valda läinud õmblema. Kääraku mehed käisivad Laitsna metsa puid tooma ja mind võeti kaasa, sest et tee sellest külast mööda viis, kus rätsepp õmbles. Oli 25 versta januari kuul sõita. Viimaks jõudsin Lütsepa talusse ja mind võeti seal kui õpilast vastu. Sõök oli hea, iga päev kolmkorda liha, ka suppi, aga puhtust mitte sugugi Seal sain ma täiad peale ja need hakkasivad mind hirmsaste piinama. Ei saanud nendest kuidagi viisi lahti. See ei olnud see suurem õnnetus. Mina olin varga kätte õpetada antud. Minu vanemad muidugi ei teadnud seda ja mina ka ei märganud Lütsepa talus, et rätsepp varas on, aga need, kes enesele kasukaid laskivad õmmelda, olivad sellest märku saanud ja ei lasknud enam edasi õmmelda. Nad andsivad hulga suuri ilusaid muste lambanahkasid rätsepale ja kasukas sai ikka väike. Nad laskivad rätsepa ära ja üks jagu tööd jäi tegemata. See ei näitanud rätsepal mitte meele järele olevat. See oli veebruari kuul. Ilm oli selge ja ilus ja mina lahkusin oma meistriga jala Lütsepalt. Tee peal jäi ta suure männi puu juures peatama ja tegi omad riided lahti ja mis ma pidin nägema? Ta hakkas musta villaga lambanahku keha ümbert välja kiskuma ja neid sai suur rätik täis. Nüüd ta seletas mulle, kuidas ta kõigeparemad tükid nahast oli välja leiganud, kõige halvemad kasukaks õmmelnud. Seda kõik olevat ta ruttu toimetanud kui kedagi ligi ei olnud. Mind saatis ta seks ajaks välja õue peale. Neist lambanaha tükkidest lubas ta talimütsisid õmmelda, et laatade peal siis ära müüa, ka muud riidet oli ta varastanud. Ta kahetses väga, et ta ilusad nahad veel pidanud Lütsepa jätma. Kui ma seda nägin ja kuulsin, siis ehmatasin ma ära ja hakkasin selle üle järele mõtlema, kuidas sellest vargast lahti saada. Meie tulime ühe kõrtsi juure. Rätsepp läks sisse, ostis mulle saia ja enesele napsi ja hakkas jooma ja jõi nii kaua kui joobunuks jäi. Mina lipsasin välja ja panin teed mööda, mida ta mulle enne oli näidanud, jooksmas, sain ühe järve peale, kus mulle keegi vastu tuli. Selle käest küsisin ma teed ja tõttasin edasi, et enne Käärakule jõuda kui ta mulle järgi saab. Mina ei

läinud mitte Mäe-Käärakule, kus soldati kodu oli, vaid Ala-Käärakule, kus minu ema sugulased olivad ja jäi nende juure paariks päevaks, seletasin neile omad juhtumised ära ja need olivad ka selle poolt, et ma kodu vanemate juure pidin minema ja mitte enam rätsepa juure tagasi. Nad tahtsivad mind kauemaks ajaks enese juure jätta, et siis mind hobusega kodu viia, aga ma ei julgenud senna jääda. Nad juhatasivad mulle tee kätte ja ma hakkasin metsadest läbi ja mägedest üle kodu poole rändama. Vebruari kuu ilm oli pehme, tee hea. Ei olnudgi nii hea üksina, rännata. Tontide ja kurjavaimude lood, mis lapsepõlves kuulnud, tegivad mulle hirmu, aga mõtlesin: Ma oskan 5. peatükki peast ja palju kirikulaulusid, eks ma neid hakka peast lugema. Ma lugesin neid nii südame-likult ja tõsiselt ja uskusin, et nüüd üksigi vaim ei tule eksitama. Nõnda lugedes ja palvetades jõudsin ma Mõõlule, kodu. Vanemad tegivad suured silmad, kui nad mind nägivad ja küsisivad: mis nüüd? Mina: „ma põgenesin rätsepa juures tära, sest ega Teie mind ometegi vargaks ei tahtnud koolitada“, ja nüüd jutustasin ma neile kõik ära ja nad olivad rõõmsad, et ma jälle kodus olin. Kui ma 13 aastat vana olin läks minu isa Ala-matsile mõisa kandimeheks. Peale minu isa oli siin veel kaks kandimeest. Siin pidin ma suvel karjas käima, õitsis käima, aga ilma õõvahita, kahekesi ühe teise poisiga. Talvel metsast puid vedama ja kahe pere jaoks lõhkuma, sest teisel polnud karjast. Ta maksis mulle rubla raha ja naela villu aasta palgaks. Järgmisel aastal tuli minu elus pööripäev 7 aastase karjaskäimise järele. Nüüd olin ma üksnes oma isa juures, hoidsin karja ja aitasin isa ehk ema tööde juures. Isa pidi mõisale 4 päeva nädalast tegema, 2 vakamaad rukkid, otre kokku panema, 1 vakamaa kartohvliid üles võtma. See oli augustikuul 1863 kui ma kirikus käisin ja õpetaja kantslist kuulutas, et järgmisel nädalal Rõuge kihelkonna kooli poisilapsi vastuvõetakse, kes vallakooli läbi teinud, aga see puudus mul. Juba ammu oli minu hinges igatsus tärkanud olevatest oludest kuidagi viisi välja peaseda. Nüüd oli seks parajane silmapilk. Vastuvõtmise päeval olime, ema, ema tuttav ja mina metsas sõõrukesva (otre) leikamas. Seal hakkasin ma ema paluma, et ta mind Rõugesse katsele laseks. Ema ei tahtnud sellest esiotsa midagi teada. Nüüd tarvitasin ma kavalust ja töötasin emale, et ma mitte kooli ei lähe, kui mind katsel ka vastu peaks võetama, sest mul ei ole himu sugugi kooli minna, kuid ma tahan üksnes näha, kas teised poisid kihelkonnast enam oskavad kui mina. Nüüd hakkas ka võõras leikaja ema paluma, et ta mind lubaks katsele minna, ja ütles: kül meie kahekesi tööga valmis saame. Ema andis järele ja lubas mind katsele.

Ma jooksin kodu, pesin ennast ja panin puhtad riided selga ja tõttasin kõstre majasse, kuhu ka õpetaja Holmann oli tulnud poissa katsuma. Lugada lasti enne. Sellega oldi rahul; siis tuli diktaat; ka sellega oldi rahul, kuid ma nägin, et minu kõrval istujad poisid palju ilusamine kirjutavad ja vististe ka palju õigemine, sest nad olivad vallakoolis õppinud, olivad enamaste rikka peremeeste ja koolmeistrite pojad. Viimaks küsiti katekismuse seletust. Sõnad olin ma pähe õppinud, aga seletust ma veel ei olnud kuulnudgi. 1 küsimus, mis mulle ette pandi, oli: Mis tähendab sõna saakrament? — Kõik vait kui vits. — Kõstre (Sperrlingk): Kas ta on ahi? — Ei. Kas ta on lehm? Ei. Mis ta siis on? Jälle kõik vait. Sellega lõppis katekismuse katse. Nüüd kutsus õpetaja meid enese juure ja luges nimed ette, kes vastu võetud, ja minu nimi oli ka nende hulgas. Õpetaja ütles: 8. septembril tulete kõik, kes vastu võetud, kooli. Ärgu jäägu keegi kodu! Palju neid ei olnud, umbes 12 poissi (sest sel ajal oli talurahva juures see arvamine, et koolitatud inimestest hobusevargad saavad. Kust nad selle arvamise peale tulnud, ei saanud ma mitte kätte). Meel oli hea, et vastu võeti ja kange himu kooli minna, aga olid emale juba ütelnud, ma ei tahagi kooli jääda, kui ka vastu võetakse. Mis nüüd kodus ütelda, kuidas kooli saada? Kui ma kodu tulin ja emale ütlesin, et mind vastu võeti ja kangesti ähvardati, et üksigi ei tohi kodu jääda, muidu tuleb kange trahv, olgu siis, et isa pühapäeval kirikusse läheb ja õpetajaga räägib — siis oli ema väga õnnetu ja ütles: „Minka mi sinnu kooli pane?“ Mina palusin isa, et tema mind pühapäeval õpetaja juure vabandama läheks. Järgmisel pühapäeval läks isa kirikusse ja pärast jutlust käärkambris õpetaja juures ja ütles: Mina küll oma poega ei saa saata. Õpetaja olevat isa kangeste manitsenud, ta oma poja kooli saadaks — ja mis ta temale kõik ette pajatanud. Isa tuli kodu ja ütles emale: „Saadame Peetri kooli! Kül me tööga ka valmis saame. Mulle õmmeldi ruttu uus sinine kuub ja järgmisel pühapäeval läksime isaga kooli, leivakott nädala jaoks seljas. Ma sain kätte, mis ma ammu igatsesin. —

Sel ajal oli kihelkonna kool juba saksakeelne. Kohe hakkasin saksakeele sõnu päha õppima, 10 sõna päevast; saksakeeli lugema, kirjutama ja saksakeele katekismuse sõnu päha õppima. Iga hommiku pidin ühe tüki katekismusest üles ütleva, oli see pikk ehk lühikene. Päha õppimine ei teinud mulle raskust. Saksakeele sõnade väljarääkimine tegi mulle suurt takistust, iseäranis pehme ja kõva konsonantide väljaütlemine. Seal olivad mitmed poisid, kes juba enne erakoolis aast või kaks saksakeelt olivad õppinud, need said kiita.

Mina ei saanud ialgi kiita; minu oldi üleüldse rahul seda ma märkasin ära. Nõnda õppisime päev päevast edasi kunni 5-da palveni, seal ühel hommikul jäivad kõik poisid, ka need, kes senni kiitust saivad, kinni. Mina üks peasin lahti. Kes sel ajal kinni jäi, see jäi ka söömata ja pidi enamaste põrandal tahvli all istuma, nii kaua kui ta ära oli õppinud. Jouluni olivad kõik 5 peatükki saksakeeles peas. Pärast Jõulu pidime ka Piiblitugu saksakeeli õppima . . . niisama ka rehkendust, laulmist ja geografiat. Eestikeele tundisid polnud ühtegi, ei kuulnud ka ühtgi Eestikeele laulu, — kõik puhtas saksakeeles. Iga hommiku oli tõlkimine, kas saksakeelest Eestikeelde Kurtzi piibl. loo järele ehk Eestikeelest saksakeelde Uue Testamendi järele. Meie kooliõpetajad olivad M. Sperrlingk ja Held, vahel ka kõstre emand, kellel erakool oli, kus saksasugu lapsed õppisivad ehk ka rikkamad Eesti, Läti ja Vene lapsed, poiss- ja tütarlapsed koos. M. Sperrlingk oli väga vali ja äkiline, aga tubli kooliõpetaja, kelle all lapsed head õpetust saivad, kuid tal oli viisiks lapsi juustest kiskuda, päha lüüa, ka vitsu anda, kui ära ei jõudnud õppida ehk kui muidu midagi väikest vallatust ette tuli, üksnes erakooli lastega, iseäranis tütarlastega käis ta õrnaste ümber. Neid õpetati enamaste meiega ühes — need maksivad raha, meil oli kool maksuta. Ka mina sain esimesel poolel aastal vitsu, ehk ma kül rahul olemiseks õppisin ja ka sugugi vallatu ei olnud. See tuli nõnda: Kooliõp. Held pani mind üht erakooli tütarlast õpetama ja selle kõrva istuma. Mul oli häbi tütarlaste kõrval istuda, sest kodus oli mul ainult 2 venda. Ma ei olnud harjunud tütarlastega ümberkäima ja ma tõrkusin vastu ja ei tahtnud milgi kombel tütarlaste keskel istuda. Selle üle sai kooliõp. Held vihaseks ja kaebas Sperrlingki juures minu peale. See päev läks rahuliselt mõõda ja teisel hommikul oli Held jälle tunnis. Ma oskasin, mis üles oli antud, aga ta küsis minu käest üht sõna, mis meie uuest tulnud lapsed sugugi ei olnud õppinud, kes juba paar aastat ennemine koolis olnud, need teadsivad, tõstsivad käed ja Held käskis mind vaadata, et teised teavad, — mina aga sain vihaseks, et minu käest seda nõutakse, mis veel ei olnud õpitud, ja ei vaadanud sugugi teiste poole. Veel käskis ta mind kord vaadata, aga ma ei vaadanud. Nüüd läks ta kohe kõstre Sperrlingk'i juure ja kaebas uuesti minu peale, et ma vastu tõrgun. Kohe laskis Sp. vitsad tuua ja ma sain 15 vitsahoopi. Mina läksin õpetaja Hollmann'i juure kaebama, aga teda ei olnud kodus. Mina hakkasin uueste õppima ja unustasin kaebamise ära ja asi jäi nõnda. Aga Held'ile ei suutnud ma seda tegu andeks anda, ka siis mitte, kui ta mind uppumise surmast oli peastnud. Rõuges olivad sügavad järved

väga järsu kallastega. Ükskord läksime suplema; Held pidi meid senna viima, aga ta läks orgu lillesid noppima ja meie jõudsime varemine järve äärde. Riided seljast maha ja vette. Mina ei osanud ujuda, seisin vees liiva peal kust äkki sügav koht oli, üks laps läks minust ujudes mööda, lükkas minu külge ja ma hakkasin vajuma ja ei saanud ennast enam aidata. Surm suu ääres, katsusin veel meie Issa palvet lugeda, ei saanud enam, vett hakkas suust sisse voolama. Teised lapsed olevat kisendanud. Kooliõp. Held kuulis seda, jooksis juure ja tõmbas mind välja, kui mina juba kolmas kord vee peale tulin. Aegamööda toibusin ma, vesi õeruti välja ja läksin kooli majasse. Südames olin ma tänulik oma peastja vastu, aga suuga ei suutnud talle oma tänu avaldada, sest et ta mind niisuguse süü pärast nii kangeste laskis karistada. Held oli Valga seminarist, armastas muusikat ja laskis meid nootisisid ära kirjutada. Laulmist õpetas ta hästi, muid õpeasju kõhnaste. Ta ei osanud Eestikeelt ja ei valmistanud ennast ka mitte ette tundide vastu. Tunnid, mis kõstre Sp. ja tema abi-kaasa andsivad, olivad tublid, olgugi et rasked. Meil oli üks ainuke väike klass, kus meie õppisime, sõime ja magasime. Kotid olivad päeva pööningul, ka meie söögikastid. Erakoolilaste kastid olivad klassis ja nad sõivad ka seal, meie kihelkonnakooli poisid murdsime talvel, kui söök kõvaks oli külmanud, oma hambaid pööningul. Midagi ei olnud parata. Öösel oli õhk klassis, et noaga võis leigata. Polnud midagi parata. Teisel aastal tehti majale otsa suur saal, mis ka leerilaste toaks pidi olema, ja meid viidi, kui leerilapsi ei olnud senna elama ja õppima. Nutuga kolisime omast väikesest klassist määrasuurde saali. Saal oli 15 jalga kõrge umbes 10 sülda pikk ja 5 sülda lai. Siin oli koguni teine magamine, Meie puutusime erakoolilastega üksnes ühendatud tundides kokku. Õppimine läks palju ladusamine edasi. Üksnes puhastamine oli siin rängem. Meie pidime ise kõik kordamisi tegema. Iga nädal oli 2 nädalnikku (Wöchner). Juhtus keegi Eestikeelt rääkima — see oli kangeste keelatud, — siis pidi ta veel nädal otsa ruumisid puhastama, senni kui ta jälle kedagi kätte sai, kes Eestikeelt rääkis. Ülesandmised saivad mooduks, sest selle läbi oli võimalik ennast puhastamise tööst vabastada. Pärastpoole langes kõik töö karistavate kasvandikkude kaela. Mis kasvandikkude poolt palju vastutõrkumist sünnitas, oli see, et kui kevadel leerilapsed olivad ja ümberringi kõik ära roojastasivad, siis pidivad kihelkonna koolipoisid seda puhastama. — Ka see ei olnud meile mitte meelega järele, et kui tütarlaste leer oli, siis meid nende juure õhtupalvele sunniti minema. Poislaste leeri ajal pidime õpetaja juures pealt kuulama, kui ta katekismust

seletas, siis ka kõigist palvetundidest osavõtma, nõnda, et mina neli aastat leeris käisin, sest et neli aastat kihelkonnakoolis olin. Need tunnid olivad huvitavad ja mina olin kostma julge, sest et ma oskasin mõelda. Õpetaja armastas mind sellepärast ja kui keegi ei kostnud, siis küsis ta mind ja sai oma kostuse. Kihelkonnakoolikursus oli enne 3-me aastane, meie ajal pikendati seda nelja aasta peale. Koolis oli 2 klassis, igas klassis tuli 2 aast. olla. Jga k a h e aasta pärast võeti uusi lapsi vastu. Kogre onu tahab, et koolm. Pihu mind 1 aast. koolitaks ja mina siis tema abiks saan. Neljandal kooli aastal käisin ma sügisel leeris. Kõik läks kunni lõpuni hästi. Seal tuli katse ja Hollmann katsus ka mind ühes teistega, kes Viitinast pärit olivad. Need oskasivad halvaste ja mina tükkisin ette ütleva. Selle üle vihastas õp. Hollmann ja oli mulle usuõpetuse kohta „z i e m l i c h g u t“ kirjutanud . . . Viimasel aastal õppisin ajalugu ja ladinakeelt. Held ei olnud kaua, ta lahkus Rõugest. Vahe peal oli Carl Sperrlingk meid õpetamas (kõstre vend Valga seminarikasvandik). Sellega olime väga rahul. Järgmisel aastal sai Bernh. Stern kih. koolmeistriks, kes meile tema lahkuse ja osavuse pärast õpetamises väga meeldis. Stern oskas osavaste orelit ja klaverit mängida, õpetas meid ka hea ettekandmisega lugema ja kirjutas ilusat käekirja, mis meile meele järele oli; ka midu meeldis ta meile, oli ta ju noor, ilus mees. Meie armastasime teda ja õppisime hea meelega. 1867 a. Juuni kuul lõpetasin oma õppimise kihelkonnakoolis, aga aprili kuul sel samal aastal võttis mind Hollmann enesega Räppinasse kaasa eksamile. Tema ise oli katsekommisjoni liige. Teised liikmed olivad: Räpina õpetaja Masing ja Põlva õp. Schwartz. Siin katsuti meid koolm. ammeti peale. Ilma ettevalmistamata, koolipingilt võetud, oli mulle eksam väga huvitav. Meid katsuti usuõpetuses (+ ja k.), rehkenduses, maadeteadmises, laulmises ja mängimises; ka peastkirja pidime kirjutama. Katse tuli mulle ette kui kena unenägu, sest et ma midagi ei mõistnud karta. Räpina kõstre ei andnud oma poistele ka siis mitte hingata, kui katsujad vahetundi pidasivad, vaid harjutas neid jätmata. Iseäranis piibliloos kõik-sugu nimed ja nimekesed, arvud ja aastaarvud ja salmid küsis ta nende käest. Ta teadis programmi. Poisid värisesivad kui ette läksivad, sest neile olivad küsitavad asjad kõik teadupärast, kuna mina programmist midagi ei teadnud, sest siis ka midagi ei mõistnud karta. Iseäranis jäi mulle katsest meelde Räpina õp. Masing'i katekismuse katse. Ta küsis minu käest II. peatüki 2 õpetust. Muu küsimuste hulgas pani ta mulle ka järgmise küsimuse ette: Kas sa tahad ilma Jesuseta õndsaks saada? — Mina: Miks mitte, kui see aga võimalik on. — Ei! ütles õpetaja, ilma Kristuseta ei või sa tahta õndsaks saada. —

Mina: Minul on üks täis kõik, kelle läbi ma õndsaks saan, kui ma aga õndsaks saan, see on peaasi. Õpetaja katsus mulle nüüd pikalt ja laialt ära seletada, et inimene seda sugugi ei või tahta ja et ma ennemine Jesusega põrgus tahan olla kui ilma Jesusega taevas j. n. e. Mina sellest kõigest ei suutnud aru saada, vaid mõtlesin omas lihtsas südames: Miks ei peaks ma rahul olema, kui Jumal mulle ilma Jeesusega õndsuse valmistanud oleks. — —

Katse oli lõpetatud ja kui ette loeti, kes eksami on suutnud ära teha, leiti ka minu nimi valmis kùpsetatud koolmeistrite hulgas. Suurem osa Rääpina kihelk. kooli poistest kukkus läbi. Siin Rääpinas, 18 aastat vana, kaotasin ma oma tontide hirmu. See tuli nõnda: Kirikus oli õhtu hilja katse orelil peal. Õpetaja Hollmann unustas oma hõbe varrega pliiatsi kirikusse ja meie kirikust ära tulime oli juba hämar. Õp. Hollmann saatis mind kirikusse nim. asja ära tooma. Nüüd hakkasivad minu sees võitlema hirm ja mehine julgus, — viimne võitis ja ma ei kartnud pärast enam pimedada paikadesse minemast, oli see kirik, matuse aed ehk mõni muu koht. — —

Eksam oli möödas ja ma tulin jälle tagasi koolipingile ja õppisin edasi. Ma olin õpetaja Hollmann'ile kord soovi avaldanud, et mina paganate juure misjuneriks tahaksin minna. Mind valmistati hoolega gimnaasiumi vastu ette, aga et sel ajal pärastine Dr. Weske Leipzigis, kellest ka misjuner pidi saama, enese paganate juure minemast tagasi oli tõmmanud, siis ei julgenud Saksad minuga uueste katsuda, kartes, et mina üksnes kõrgemale püüan ja parajal silmapilgul nõndasama teen, kui Weskigi Leipzigis. . .

Siisgi ei jätnud õp. Hollmann mõtet, minust misjuneri teha, mitte maha. Sänna mõisas oli Dr. Trojanowsky, kellele aptegi poissi tarvis läks. Et ma ladina keelt õige rohkestes olin õppinud, hakkas õp. H. mind meelitama, et mina Sännasse läheks, kus mind Trojanowsky edasi õpetab ja võin ükskord nädalas ka Rõugesse õp. juure õppima minna. Soovituskiri õpetaja poolt käes, rändasin ma ühel ilusal päeval Sännasse Trojanowsky juure rääkima. Troj. võttis mind lahkestes vastu, näitas mulle kõik ära, mis mul teha tuleb, kui tema juure tulen, katsus minu jõuudu, kas ma ka kõiki asju suudan tõsta ja pakkus mulle oma kantud riideid (1 ülikond) kaasa — mul oli talupoisi kuub seljas (sinine ja voltidega) — et nendega peale Nelipühi tema juure tulla. Dr. Troj. ütles kogemata sõna „teener“ minu kohta. See pani mind kohe mõtlema ja ma ütlesin talle, et ma tema riideid see kord mitte kaasa ei või võtta. Minul ise on tükk villast riiet kodus, millest ma omale ülikonna riideid lasen teha. Täna sin tohtri herrat kangeste

kõige lahkuse eest ja lubasin temale tulla, aga süda ütles juba: Ei tule. Tulin Rõugesse tagasi ja läksin õpetaja juure ja ütlesin õpetajale: „Sinna ma ei lähe.“ „Miks mitte?“ küsis õpetaja. „Dr. Trojan. tahab mind omale teenriks!“ — „Kas teenri nimi siis kõige halvem on, meie kõik teenime teine teist.“ — „Teenri nimi ei ole ju halv, kuid teener on teise ori ja temal puudub vaba aega, mis mulle hädaste tarvis läheb, kui mina etteseatud märgile pean saama.“ Õpetaja ei olnud minu kostusega sugugi rahul ja ütles: „Mina kodu (kõstre poole kooli) ja palu Jumalat, vahest annab ta sulle paremad mõtted.“ Mina läksin jälle koolipingi peale, rääkisin ka M. Sperrling'ile kõik ära. Teisel hommikul kel 10 olin ma juba jälle kirikumõisas õpetaja juures. Õp. küsis: „Kuidas lugu siis nüüd on?“ — Mina kostsin: „Ma olen Jumalat palunud, aga ta ei ole mulle teisi mõtteid andnud ja mina Dr. Troj. juure ei lähe.“ Õpetajale oli see vastus üsna vastu meelt ja ta saatis mind ära. Pärast olevat ta M. Sperrling'ile ütelnud: „Orul on sarved enese poole.“ Enne koolilõppu tuli juhtumine, mis mind esimene kord Tartusse viis. Kõstre emanda vend Goldberg oli naise Palamuse kihelkonnast kosinud ja läks oma abikaasa ära tooma ja tahtis ka mind pulma kaasa võtta ja kõster Sperrling andis mulle luba kaasasõita, aga Goldberg oli järele mõtelnud ja andis mulle teada, et ta mind kaasa ei saa võtta. Minul oli luba vanemate ja koolijuhataja poolt käes ja rubla raha ka taskus. Kuidas peaksin ma minemata jääma. Tahtsin ju kangeste Tartut näha. Mis muud kui hom. vara (Mai kuul, enne nelipühi) kell 2 enne päikese tõusu võtsin jalad alla ja hakkasin jala Tartu poole sammuma. Teised koolis jäivad magama. Hommik oli jahe ja kerge käia. Esimese hooga, pool joostes, käisin ma 7¹/₂ versta tunnis ära. Kel 4 oli Võrus ja kel 8 hom. Tille orus, umbes 22 versta Võrult. Siin sõin piima ja leiba ja tunni aja pärast (37 versta oli ära käidud) hakkasin siit edasi minema, oli ju veel 43 v. ees... Õhtuks pidin ju Tartusse saama, veel enne päikese loojaminekut. Päike kõrvetas kangeste. Suured rasked veesaapad jalas, paks raske villane kuub seljas. Käik läks ikka enam ja enam rängemaks. Jalad juba valutavad. Seal tuli üks postvanker tühjalt ja palusin postipoissi, et ta mind natukeseks enese juure jalgu puhkama võtaks; ta täitis minu palvet ja ma sain umbes 10 versta sõita. Nüüd jälle jala edasi, maksgu, mis maksab, õhtuks pean Tartus Paalungi majas, Kroonuaia uul. nr. 8 olema. Tee viimne ots läks nii rängaks, et vaevalt veel 2 versta tunnis jõuudsin ära käia. Päike läks looja ja mina jõuudsin õhtul kel 10 päralt. Goldberg oli juba ees. Mina magasin õõ tõllahoovis ja ärkasin alles teisel hom. kell kümme. Sain süüa. Goldberg kinkis

mulle veel rubla raha ja sõitis ära Palamusse pulma. Mina jäin Tartusse. Nelipühi oli. 2 päeva sõin soolasaia ja siis ei tahtnud enam saia peale vaadatagi. Järgmisel nädalal läksin Võru voorimeestega ära kodu. Tartus istusin enam Kroonu aias (bot. Str.) ja õppisin ladina keelt. — Tagasi tulles läksin jälle kooli. Paar nädalat hiljem lasti meid koolist lahti ja minu kooliaeg oli otsas. Suvel aitasin Mõõlul isa, sest ta oli Matsilt (mõisa sulane) Mõõlule (talusulaseks tädi juures) tulnud. Kui teised magasivad, õppisin mina vanu keeli (lad. ja kr. k.) ja kirjutasin nootiseid ja katsusin mänguriista puudusel kõiksugu looduse heali kuulata ja oma osavust nootidest ära laulmises harjutada ja kasvatada. Selleks võtsin metsas kõiksugu harjutused ja trehvamised tooni redelites ette. Sel teel oli mul võimalik tundmata laulusid nootide järele ära laulda ja ka teistele kätte õpetada. Et õiget healt kätte saada — healehark (Stimmgabel) puudus, — seks leidsin ma omale kahe haruga sõnniku-hargi, mis f-i peale oli timmitud (muidugi kogemata) ehk Rõugu kiriku kellad, millest teine a peale ja teine d peale oli juhtunud. Pärast oli mul võimalik ka healega igakord õiget a trehvada. Nõnda läks suvi mööda. Tali tuli ja Järve koolm. P. Perli (Viitinas) kutsus mind oma juure abiks. Mina võtsin kõik omad Ladina ja Venekeele raamatud j. t. kokku ja kolisin Järve koolimajasse. Novembrist jõuluni vältas seal minu tegevus. Lastega sain ma hästi läbi, aga sõök oli kõhn. Koolmeistril oli rohkestel lapsi, aga vähe leiba. Üks vahe magasin koolmeistri ja tema perekonnaga ühes kambris, aga niisugune koosmagamine ei sündinud minu eluvaatega sugugi ühte ja ma läksin koolimajasse, mis tükk maad eemal oli, ja magasin seal koolmeistri noorema pojaga ahju lae peal, mis soojaks oli kõetud, sest voodid ei olnud. Kui ma nägin, et koolm. enesel vähe oli suhu pista, lahkusin ma 1¹/₂ kuu tegevuse järele Järvelt vanemate juure Mõõlule. Jõulu ajal tuli koolm. Jakob Pihu poolt Ristemaalt (Viitinas) sõnum, et mina tema juure abikoolmeistriks läheks, temal on leiba küllalt ja võin tema juures koolitööd teha, kui ka esiotsa ilma palgata. 6. jaanuaril 1868 sõitsin ma isamajast ehk isa juurest ära koha peale. Vanemad ei saanud mulle muud kaasa anda, kui riided, mis mul seljas olivad. Koolmeistri poolt lubati mulle ka riideid anda. Öhtul hilja jõuudsin ma pärale. Mis mulle siin nii väga võõrastav ja vastu meelt oli, oli see, et koolm. oma perekonnaga, naene, õde ja kaks tüdart — poega neil ei olnud, — ühes toas minuga magasivad. Ma ei saanud kuidagi ennast magama minnes riidest ära võtta, häbenesin kangeste naisterahvast. Suvel magasin ma üksinda põõnigul, siin oli mul parem ja avaram hea õhu sees magada. Sõök oli hea: leiba ja liha küllalt, vähemast minu jaoks. Lapsi

oli palju: 63 ühes väikeses ruumis. Päeva õpetasin ma valla-kooli lapsi, õhtul koolm. kaht tütart ja üht kasupoega saksa-keeles. Minu käes olivad Piiblitlugu, rehkendamine ja laulmine, vana koolm. õpetas katekismust, kirjutamist ja lugemist. Lapsed kirjutavad sel ajal trükitud (kivi) eeskirjade järele. Klassitahvli peale keegi ei kirjutanud. Neis õpeasjades, mis minul olivad õpetada, olivad lapsed väga kõhnad, üksnes katekismust oskasivad nad peast. Oli ju koolm. vana aja mees, oskas lugeda ja kõhnalt kirjutada. Ta oli vennaste koguduse ettelugeja. Ka mind katsuti senna sisse tõmmata, aga ma ei läinud, sest et mulle nende väljaspidised kombes ei meeldinud, sest nende teod olivad teised, enam variserilikud. Leerini käisin ma noore-rahvaga palve tundides, olin ju vanematele sõnakuulmist võlgu, kuni iseseisvuseni, mis leeriskäimisega algas. Pärast leeri ma enam nende palvetundile ei läinud. Teadsin ju nende eesotsas mehi seisvat, keda igalpool auustati, kes aga salajas ülekohtutegijad, petjad ja vargad olivad, nagu kihelkonna kohtumees Kikka oma poegadelega. Üks poegadest oli vallas peakohtumees. Mõlemad võimumed. Häda sellele, kes nende vastu julges üles astuda, see oli kadunud. Mina nendest midagi välja ei teinud. Nüüd katsusivad nad mind ka oma tiiva alla võtta ja pakkusivad mulle mõisakirjutaja ammetit, koolm. ameti kõrval. Sel ajal oli mõisavalitseja Kessler. See oli Kikka suur sõber. Mind kutsuti mõisa, katsuti läbi, leiti kõlbulik olevat, siiski ei saanud ma seda ametit omale, sest ma neile ei meeldinud. Nad olevat pärast ütelnud: Sellega ei saa meie ühes tööd teha. Nõnda see oli ka. Aasta pärast umbes lõhkusivad Kikka pojad mõisa aida ära. Kessler sumbutas selle vargusteo ära, aga mõne aasta pärast lõhkusivad nad teise mõisa (Krabbi) aidad ja langesivad lõksu. Kikaste kuulsus ja võim oli sellega otsas. Viitina vald õhkas jälle vabamine. — Ja nimetatud mehed olivad vennaste koguduse I. liigi mehed.

Koolitoas olin pool aastat õpetanud. Suvi jõuudis kätte. Pidid ju kõik tööd ühes teistega tegema: kündma, aastama, niitma, leikama vilja, sõnnikut vedama ja laotama, isegi pesu pesema, sest koolm. naine oli haiglane. Üksi selle tingisin ma enesele, et mul igakord prii on Rõugusse tundi minna ladina, kreeka keelt ja muid asju õpetaja Hollmanni juure õppima. Ma sain tema ja tema venna käest eratundisid ilma maksuta. Ka õpetaja Fankhaenel õpetas mind Kreeka keeles. Suvetöö eest paisati mulle palgaks tükike linamaad, kust ma sügisel omale 12-ne rbl. eest linu sain. See oli minu esimese aasta palk. Kui teised suvel magasivad kas päeva ehk ööse, kui reht pekseti, siis õppisin mina matemaatikat ja võõraid keeli (lad. ja kr.). Tali tuli. Mulle sai koolitöö kõrval ka eratundisid: Kikka pool elas üks proua kolme

väikese tütarlapsena, kelle ma tundisid andsin, mille eest ma paar rubla teenisin; ka mõned rikkamad talupojad soovisivad oma tütardele ja poegadele saksakeelt, kuid nende käest raha-saamine oli väga vaevaline, mõne eest ei saanud ka mitte midagi. Koolmeistri noorem tütar oli väga osav õppija, hea pea — 2-he aastaga õppis ta saksakeele nii ära, et ta kõige raskemad tükid ette luges ja neist ka hästi aru sai. See tegi mulle rõõmu; ka teised õppisivad tema tõttu ja kui kevadel katsumine tuli, katsuti neid ka saksakeeles. Katsuja oli edasi-jõudmisega väga rahul. Ka koolis läks õpetamine paremine, kui esimesel aastal. Katsujad olivad ka siin laste edasijõudmisega rahul. Mul läks korda neid laulule vaimustada. „Eesti laulik“ oli see hallikas, kust ma neile laulmise materjali muretsesin. Olivad viisid ka enamasti saksa omad, sõnad olivad eesti loomu. Raamatute puudus oli suur. Kõstre Sperrlingk'i käest, kellel kaunis suur ja kallis raamatukogu oli, sain ka mõned raamatud omale lugeda: Strauss, Das Leben Jesu, — Das System der Natur, die sociale Wissenschaft u. andere, mida ma ära neelasin. Ka õpetaja Holmanni käest sain mõned raamatud: Kurtz'i kiriku ajalugu, mida ma ka ladina keele tundides käies lugesin, kui õpetajal muud tööd oli, — Jury Ssamarin — der livländische Bauer. — Pärast sain hra O. von Samson'i käest, kes mulle viiuli tundisid hakkas andma, Karl Schirren'i kostuse Jury Ssamarinini töö peale. Sellega laienes igapidi minu silmaring. Need raamatud oleksivad mind võinud tuisulaseks teha, kui mul mitte vanemate majast kindel usuline alus ei oleks kaasa võetud. Pealegi olin ma enesele kohuseks teinud, midagi enne omaks tunnistada, kui ma ta mitmetpidi olin läbi mõtelnud ja eluga võrrelnud. Kristuse isik ja õpetus olivad minus omale nii kindlat aset saanud, et mind ei Strauss ega Stamm oma „Social-Wissenschaft'iga“ ei jõudnud eksiteele saata.

(Järg tuleb.)

Eesti Kirjanduse Seltsi liikmete nekrologid.

J. A. Roost sündis Roosta talus, Tudolinna vallas, Isaku kihelkonnas Virumaal 26. augustil 1867. a. Algusõpetust sai J. A. Roost Lüganuse kih. alguskoolis, selle järele Isaku kihelkonna-koolis ja viimaks Väike-Maarja kihelkonna koolis, kus ta kooli kursuse lõpetas.

Tema isa, Tiitus Roost, oli Porkuni vallas Aburi kooli peal kooliõpetajaks, kuhu poeg kihelkonna kooli lõpetamise järele isa juure abiks jäi. Paari aastase abikooliõpetaja ameti järele sai Roost Ambla kihelkonda Karkuse valla kooliõpetatajaks. Siin töötas ta 6 aastat ja tegi oma jõuu kohast hariduse tööd valla rahva keskel.

Selle järele jättis ta kooliõpetaja ameti maha ja hakkas kaupmeheks. Esiti Kaperlas, Jõelehtme kih. 6 aastat ja viimaks Ambla alevis üle 7 aasta.

Peale kooliõpetaja ja kaupmehe ametite oli Roost virk seltskonna tegelane, esiteks Põllumeeste Seltsis ja pärast Eesti Nooresoo Kasvatamise Ambla haruseltsis.

Viimane Selts oli tema õhutusel tekkinud.

Kui venestuse vool meie koolidesse juhiti, siis jäi Ambla kihelkonna kool 1887. a. seisma.

Kihelkonna konvent, kelle kokkusead kihelkonna mõisnikkudest oli — nüüdki on —, ei andnud koolile enam abi, nii jäi õpetus seisma. Seega oli kohalikkudel elanikkudel suurema hariduse andmine oma nooresoole võimataks saanud. Peale vallakoolide ei olnud kihelkonnas kõrgemat rahvakooli; — nii seisis see 1906. aastani. Roosti õhutusel valiti komisjon, kes kooli käimasaamiseks eeltöösid tegi jne.

Komisjoni liikmed valiti seltside ja Ambla kih. 3-me ühendatud valdade poolt. Kooli käima-saamiseks ei nihkunud asi, ega nihkunud.

Konvent põikles siia ja tänna, abilubamine oli raskeks tehtud, näha oli, et hariduse edendamiseks sealt poolt vastu ei tulnud.

Hulk hariduse sõpru, Roostiga eesotsas, asutasivad E. N. K. Seltsile Tartust Amblasse haruseltsi 1906. a. lõpul, mille avamise koosolek 29. detsembril peeti.

Roost valiti Seltsi esimeheks, kus suur töö ees oli. Kõrgem rahvakool pandi 1907. a. sügisel käima ja Roostil oli igapäev Seltsi, kui ka kooli asjus toimetusi, mida ta jõudu-

Johannes August Roost †

mööda täita püüdis. Seltsis, kui ka väljaspool tuli temal tagur-lusega, ¹⁾ vahest ka käratsejatega kokkupõrkamisi ette. Kahe aastane Seltsi juhatamine, ²⁾ selles töötamine ja külmetamine panivad Ambla tegelase tiisikuse tõbe voodisse, kus ta silmad 15. mail viimsele unele suikusivad ja 19. mail Ambla „Sipel-gale“ sängitati. 1907. aastast oli kadunu Eesti Kirjanduse Seltsi liige.

A. Kleitzmann.

Kirjandusline ülevaade.

Eesti vanem ilukirjandus. Üleminek vaimuliku kirjanduse valitsusest Eesti algupäralisele rahvuslikule ilukirjandusele. Kirjutanud M. Kampmann. Eesti Kirjanduse Seltsi toimetused nr. 2. K. Sööti trükikoja trükk ja kirjastus, Tartus 1908. Hind 1 rubla. 150 lhk.

Ainult Dr. K. A. Hermann julges ilma eeltöödeta teiste poolt otse Eesti kirjanduse ajaloo raamatu kokkuseadmisele asuda. Ja tõesti, on ikka tarvis suur hulk pealiskaudsust ja veel suurem osa kergemeelset usku enese jõuu sisse, et niisuguse väikesegi rahva, nagu Eesti rahvas, veel väiksema kirjanduse ajaloo raamatu kirjutajaks hakata, kui eeltööd ja hallikad, — peale alghallikate, — puuduvad. Töö raamid ja eeltööde puudus ongi, mis Dr. K. A. Hermannil Eesti kirjanduse ajaloo võimataid nõrkusi võimalikuks aitavad teha, mille tõttu meie neist puudustest aru saame ja vabandada katsume, või hra Kampmanni viisil üteldes: relativilist mõõdupuud arvustamise juures tarvitame.

Hra Kampmann on oma töö raamid palju kitsamaks määranud: ta „kirjutab“ üksi sellest, kuidas „vaimuliku kirjanduse valitsus Eesti algupäseks rahvuslikuks ilukirjanduseks“ edenes, s. o., ta algab XIX. aastasajaga ja lõpetab sellesama aastasaja kolmanda veerandiga, A. Saali, J. Järve j. t. ajalooliste romantikerite ülesastumisega. Sellesse raami ei ole hra Kampmann üksi mitte Dr. Fr. R. Kreutzwaldi, J. Jannseni ja L. Koidulal mahutanud. Olgugi, et meie, vähemalt kahe esimese juures küllalt senti-mentalseid töösid leiame, näituseks Dr. Kreutzwaldi tõlgitud „Rahunurme lilled“, mis raamatu kirjutaja isegi mitu korda sentimentalismuse toodeks nimetab; niisama leiame ka isa Jannsenil terve rea haledaid juttusid, mis nende samade Saksamaa liistude järele on valmistatud, mis teistelgi tema aegsetel „kirjameestel“ eeskujuks olivad. Ka L. Koidula on oma kirjan-

1) Kokkupõrkamisi tuli Roostil ka kohalise õpetajaga.

2) E. N. K. S. Januari aastakoosolekul sai hra Roost liisu läbi esi-mehe ametist lahti, valiti eestseisusesse, kuna esimeheks esiti peremees M. Kask, pärast Dr. R. Taar valiti.

duslise tegevuse esimesel poolel „haledaid lugusid“ loonud. Kui raamatu-
kirjutaja juba sentimentalismuse üle täit pilti tahtis pakkuda, siis oleks
pidanud ta kõik kokku koguma, mis meil „haledat“ on, aga seda on meil ju
„nii palju, nii palju“, nagu keegi luuletajanna oma stilistilises jargonis
(keeles) ütleb. Nüüd ei ole aga hra Kampmann meile mitte Eesti sentimen-
talisuse täit pilti selle voolu esitajates andnud, vaid piltisid üksikute, teise
järgu sentimentalsete kirjanikkude tegevusest.

Kuid hakkame algusest peale, s. o. hallikatega, mille arv, nagu raa-
matukirjutaja ise üles annab, täpi peal just kahe tosinani ulatab. Siia on
kõik üles pandud, mis käsitusel oleva ajajärgu kirjanduse üle on kirjutatud,
peale kahe töö. Esimene nendest on Dr. K. A. Hermann'i „Eesti kirjan-
duse ajalugu“. On ju tõsi, et keegi selles töös leiduvate arvude ja õnds-
a Dr. Hermann'i kirjanduslise maitse ja ka teadmise peale vanduda ei taha, —
kõige vähem sooviksin mina seda teha, — kuid täiesti tema tööd surnuks vaikida
noh, ei tea. . . Vähemalt teenäitajaks, kust otsida, kirjanikkude nimestikuna
võis see raamat hra Kampmannile abiks olla; ehk küll hra Kampmanni
raamatus mõned kirjanikud, mis Dr. Hermann'i omas puuduvad, ülesvõt-
mist on leidnud, siiski on terve rida kirjanikka, kelle tegevuse üle mõlemad
kirjutavad. Keegi teine arvustaja (hra Kann „Peterburi Teatajas“, käes-
oleval aastal) näitas, et mõlemate literarhistorikute kirjeldused pea sõna
sõnalt kokku käivad, nõnda siis oleks hra Kampmann Dr. Hermann'i tööd tar-
vitanud. Seda tänamata võrdlemist kõrvale jättes, ei hakka meie ka mitte
kinnitama, nagu oleks hra Kampmann Dr. Hermannilt laenanud; paljude
nende kirjanikkude üle on nii vähe ütelda, et raske on midagi põrutavat
uudist päevavalgele tuua, vaid tahes ehk tahtmata tuleb vanu teateid kor-
rata, kuigi need vanad teated iseseisvalt on kogutud.

Teine töö, mis „hallikate“ hulgas puudus, on Gustav Suits'i lühike
essay Kristian Jaak Peterson'i üle Noor-Eesti koguväljaandes „Võitluse
päivil“, 1905. a. ilmunud. Selle lühema kirjutuse puudumist „hallikate“
hulgas oleksin ma tõesti kahe silma vahele jätnud, kui mulle mitte järg-
mine lause hra Kampmanni raamatus Gustav Suits'i arvamisi Kristian Jaak
Petersoni üle elavalt meele poleks tuletanud: „Nooruslikus julguses vabas-
tab meie esimene noor-estlane ennast luulepõllul tänini pruugitavast vor-
midest, ammutab luuleaineid pääasjalikult iseenda tundmuste ja mõtte-kuju-
tuste vallast, saab esimeseks iseseisvaks, algupäraseks tundelaulikuks,
kes vormi poolest tihti Eesti rahvalaulu püüab järele aimata.“ Need on ju
G. Suits'i mõtted hra Kampmanni algupärase väljütlemise viisis. Või ei
tundnudki hra Kampmann G. Suits'i sellekohast artikelt? Siis on kaks
meest iseseisvalt otsusele jõudnud, et Kristian Jaak Peterson esimene noor-
estlane oli, Gustav Suits ja Mihkel Kampmann. Peatükk „Kristian Jaak
Peterson“ tuletab, nagu ülemal toodud näitusest tohiks selguda, elavalt G.
Suits'i meele, kuna aga „hallikates“ W. Reimani Eesti Üliõpilaste Seltsi
albumi VI. lehes ilmunud artikkel „Kristian Jaak Peterson“ on üles antud,
mis oma lõpuotsustes G. Suitsi ja ka M. Kampmanni mõtetele diametral
vastu käib.

Sissejuhatuseks kõneleb hra Kampmann üleüldse Eesti vaimuelust XIX. aastasajal, tutvustab meid sellega, missugused mõõdupuud arvustusel olla ja annab üleüldise ülevaate sentimentalismuse üle.

Kuna XIX. aastasaja vaimuelu ülevaates meie kirjandusline edemine kõige üleüldisemates põhjusjoontes pea õieti on ära tähendatud, tahaksime meie aga „arvustuse mõõdupuude“ juures peatada. Neid riistu on hra Kampmanni teadete järele kahesuguseid: raudmõõdupuu, „mis kunsti-ilmas ja kirjanduse põllul just arvustamise silmapilgul valitsevate nõudmiste“¹⁾ järele valatud on, ja gummist, elastiline mõõdupuu, mis pikemaks venitada ja lühemaks vaotada annab; teiste sõnadega absoluuline ja relatiiviline mõõdupuud.

„Ka Eesti ilukirjanduse põllul tarvitavad mitmed arvustajad, iseäranis nooremad, omas ülikriitikas, meie sugurahva väikese ja noore kirjanduse arvustuseks absoluutelist mõõdupuud ja tõmbavad kõigele sellele, mis meil ilukirjanduse põllul ilmunud ja seda mõõtu täis ei anna, kaastundmuse avaldusega kriipsu pääle — meil ei olevat seda, millega teiste rahvaste ees võiksime uhkustada. Selle mõõdupuuga mõõtes ei maksaks Eesti vanemast luulekirjandusest suurt juttu teha. Kuid kirjanduselugu ei otsi esimeses reas mitte kunsti ennast, vaid tema tekkimist algusest kuni käesoleva ajani. Estetismuse tagaajamine oleks siin ühekülgus ja hoolimatus ajaloo vastu.“²⁾

Kui nüüd küsida tohiks, missugune on absoluuline mõõdupuu ja mis-sugused nõudmised on praegu „kunsti-ilmas ja kirjanduse põllul... valitsemas.“ Minu arvates on võimata niisugust absoluutelist mõõdupuud leida, millega mõõtes ühe kirjanduslise, muusika või kunsti toode vääramata päris heaks, ilusaks, eeskujuliseks võiks tunnistada, nii et keegi teine, kolmas tulla ei võiks ja ütelda, — minugi pärast sündku see ka ühel ja sellelsamal silmapilgul, — et see töö, muidugi jällegi absoluutelist mõõdupuud tarvitades, — kuhu-gile ei kõlba. Selle halbtuse eest ei ole ükski kunstiteö ega ükski arvustaja garanteeritud, seni kui este etika veel seda, mis ilus on, kindlasti ära määranud ei ole; on enam kui tõenäolik, et see ka kunagi ei sünni sel kujul, et ta kõikide kohta maksev oleks. Tunnistavad ju tähtsamad praeguse-aja esteetikused, nagu Karl Groos, Yrjö Hirn j. t., et iluduse definition esteetika kõige raskem ülesanne olla, ja kui nad iluduse definitsionist ülepea räägi-vad, siis toovad nad seda ikkagi kui oma isiklist (individuell) arvamist ette; üleüldiselt maksvaks tunnistatud iluduse definitsionist ei või juttugi olla. Otto Weininger ütleb: „esteetikas loob armastus iluduse; ei ole ühtegi sise-mist tungi, mis meid ilusat armastama sunniks, iludus ei astu mitte armas-tuse nõudega inimese juure. (Ainult sellepärast puudub üleindividuale,

1) Lhk. 4.

2) Lhk. 4 ja 5.

ainu-„õige“ maitse). Kõik iludus on alles armastuse-tarviduse projektsion, selle emanatsioon.“¹⁾

Kui nüüd juba iluduse mõistes midagi kindlat ei ole, siis on meil siin veel teise liikuva mõistega tegemist. Karl Gross tunnistab: „Edasi on väga huvitav iluduse mõõdupuude liikuvus. On võimalik, et isegi meelepäralise ja vastumeelse elementarsed kujud ajajooksul väga mitmekesise otsuse alla langevad.“²⁾

Iga arvustus jääb ikkagi individuaalseks mõtteavalduseks, mille väärtuse või mitteväärtuse arvustaja esteetiliste instinktide peensus, kunstitunde arenemine, suurus ja koolitus ära määravad. Tõeks jääb ka praegu Fr. Schlegeli ütetus: ein Kunsturteil, welches nicht selbst ein Kunstwerk ist, hat gar kein Bürgerrecht im Reiche der Kunst.“ (Kunsti otsusel, mis ise ka mitte kunstitöö ei ole, pole kunsti riigis kodaniku õigust.)

Asjata oleks meil ka ülikriitikast rääkida, meil, kus veel kriitikatki ei ole, kus kirjanduse ajaloo aset Dr. Hermannil Eesti Kirjanduse ajalugu ja — M. Kampmannil Eesti vanem ilukirjandus peavad täitma; „uhkustamiseks teiste rahvaste ees“ ei anna küll viimanegi toode põhjust, — loode-tavasti, ei arva seda autor ka ise mitte.

Otse imelik-pentsikult kõlab literarhistorikuse suus järgmine lause: „Kuid kirjanduselugu ei otsi esimeses reas mitte kunsti ennast, vaid tema tekkimist algusest kuni käesoleva ajani.“ Selle lause järele võiks arvata, et kirjanduseajalugu oma kohuse on täitnud, kui ta kunsti tekkimise on üles leidnud. Lahtiseks jääb aga küsimus, kas siis otsimine lõpetatud on, kui kunsti tekkimine käes on või tuleb ikka edasi nuuskida. Hale on niisugune kirjanduseajalugu, mis kunsti tekkimisega oma tegevuse lõpetab. Arvan, et kirjanduse ajaloo ülesanne on, — vabandagu mind lugeja, et ma talle niisuguseid elementarseid tõdesid pean pakkuma, — just kunsti-avaldusi näidata, arvesse tulevad nii hästi kunsti-avalduste kõige primitivsemad kujud, kui ka tema iseteadlikumad ülesastumised; kirjanduseajalugu näidaku meile kunsti järkjärgulist, kuke- sammulist edenemist, väljakujunemist.

Kirjanduse ajaloo „mõõdupuu“ olgu ajalooline metod. Ei ole sugugi tarvis, et literarhistorikus kedagi vabandama hakkab, ta ei tarvitse ennast kui praeguse aja inimest, kui mõne kirjanduslise voolu poolehoidjat sugugi maha salata. Kuid mõne vanema perioodi kujutamisel täiesti eitaval seisukohal olles võib literarhistorikus meie tähelepanemist aga nende ajalooliste majandusliste, sotsiaalsete ja kultuurialiste tingimiste peale juhtida, milles käsitatava ajajärgu kirjanikud elasivad ja töötasivad. Näituseks, meie eitame täiesti seda patriarhal-kirikisandlist kõstri kirjandust, mis hra M.

1) Geschlecht und Charakter. Eine prinzipielle Untersuchung von Otto Weininger. XI. Auflage. Wien und Leipzig. Wilhelm Braumüller. 1909. Lhk. 323.

2) Der aesthetische Genuss von Karl Gross, Professor der Philosophie an der Universität Giessen. J. Rickersche Verlagsbuchhandlung (Alfred Töpelmann). 1902. Lhk. 161.

Kampmanni käsitusel pea-aineks on, aga kui meie oma rahva tollaegset kultuuralist ja majanduslist seisukorda meele tuletame, siis on meile täiesti selge, miks juba sel ajal kas E. Wilde või E. Peterson'gi üles astuda ei võinud.

Koguni vale, ekstarvamine on see, kui hra M. Kampmann Georg Brandes'i metodi relativiliseks arvustuseks nimetab; see metod on ometi ajaloolise nime all tuttav. Georg Brandes'i juures astub veel osa sotsioloogilist, — kuigi just mitte puhtalt, — metodi juure. Brandes näitab meile kirjanduse, kui ühe kultuura elu haru, edenemist ühes teiste vaimu-elu avaldustega. Kultuurilise, ajaloolise ja vähesel määral ka majanduslise elu tagaseinale maalib Brandes kirjanduse kujunemise loo. Ta ei muutu sentimentalismust kujutades ise mitte sentimentalistiks, vaid jääb oma arvustlisele seisukohale, ei hakka sealt kellegile vabanduse viisisid veeretama. On veel puhas sotsioloogiline metod kirjanduseajaloos, kus terve kirjanduslise kultuura ärarippuvust majanduslistest tingimistest iseäranis teravalt toonitatakse.

Peatükk „Haleduse voolust üleüldse“ on üleüldistes, pealiskaudsetes joontes kirjutatud: sinna on küll terve rida kirjanikkude nimesid ja nende tööde pealkirjasid kokku surutud, nii et see osa meile mõnda keskkooli kasvandiku kirjanduseajaloo repetitoriumi meele tuletab. Seda silmas pidades, et meil pea midagi kirjanduslistest vooludest ei ole kirjutatud, oleks autori kohus olnud ülevaatlikku pilti sentimentalismusest pakkuda, kus paarõhku üksikute maade sentimentalismuse karakteristikate peale oleks tulnud panna; näituseks, Inglise ja Vene sentimentalismuse iseäralduste peale tähendada, tingimisi näidata, mis selle voolu elule kutsusivad, mitte aga Brockhaus ja Efroni sõnaraamatust nimesid ja pealkirju välja kirjutada, nagu seda autor teinud on: „hallikates“ juhib hra M. Kampmann ise meid Brockhaus ja Efroni sõnaraamatu, kui teaduste viimaste tarkuse sõnade juure. Niisugusel pealkirjade ja kirjanikkude nimede paljal üleslugemisel on niisama suur tähtsus, nagu hakkaksime meie mõnele külamehele Kreeka keeles midagi ette lugema. Mees võib ju küll neid imelikka häält kuulda ja imestada, kui tark mees ikka see ettelugeja on, aga et külaonu eelharidus puudub, ei saa ta aru. Kel enesel juba varem sentimentalismusest täielist ülevaadet ei ole, see ei saa pakutavast „Haleduse voolust üleüldse“ ka midagi kasu.

Seesama maksab ka pakutava Eesti haleduse voolu ülevaate kohta: ei oleks sugugi üleaarune olnud, kui hra Kampmann meile oma materjali lõpu resuldaadina Eesti haleduse voolu täieliku karakteristikate oleks pakunud. Selles osas oleks võinud sentimentalismuses käsitavate ainete, nende üksikute osade, nagu haledad lood kuningate, rüütlite ja teiste kõrgemat klassi esitavate isikute, siis orjade, rõõvlite elust, nende vahetõrgete üle pikemalt, täielikumalt kõneleda.

Käsitusel oleva materjali gruppeerimise juures on hra Kampmann

osalt Saksa kirjanduse ajaloolase Wilhelm Scherer'i (1841—1886)¹⁾ jälgedes käinud. W. Scherer oli arvamises, et teadus kõikide nende hingeliste, kui ka teiste mõjundite juure pääseda võib, mis kirjaniku juures loomisel tegevad on. Ta arvas, et nagu looduste teadus mikroskopi abil looduse saladuste keskele tungib, nii suudab ka kirjandusajaloolane kunsti loomise saladustesse tungida. Terve kirjandus ja kunst nagu oleks selle tarvis olemas, et kirjanduse-teaduse uurimise objektiks olla. Sellest põhjusemõttest väljamineks arvas Scherer tarviliku olevat üksikuid kirjanikke, kes oma kunstitoodete mõnes osas sugulust, sarnadust avaldavad, gruppidesse jagada. See jagamine aga sündis alati vaimlisel alal; tööde suguluse põhjal. Ei või ju salata, et sel gruppeerimisel oma head küljed on: ta annab meile võimaluse palju selgemat, ülevaatlikumat pilti, mis kergem meele jääb, pakkuda; kui kirjanik iseseisvalt on kujutatud, siis tuleb meil palju üksusi meeles pidada, kuna teatud ühised toonid alla kriipsutatul meil palju kergem on meeles pidada. Scherer'i jüngrite juures on see gruppeerimine juba degenererinud. Praeguse aja tähtsam Saksa literahtorikus R. M. Meyer²⁾ ehitab mõnes üksikus kohas gruppeerimise juba pool vägisi otsitud suguluse märkide peale üles. Aga kui anderikka, kunstimaitsesega kirjanduse ajaloolase juures ei astu need vead mitte nii intensiivselt meie ette, nagu see mõne väiksema kuulsuse juures, Scherer'i õpilaste hulgas, sünnib.

Hra M. Kampmann on Eesti sentimentalistid kahte gruppesse jaganud: 1) ilukirjandus kirikuõpetajate hoolet ja 2) ilukirjandus kõstrite ja koolmeistrite hoolet.

Autor ise ütleb selle jagamise kohta: „Päälkiri näib küll väliselt ja vabalt, ainult kirjameeste elukutse pääle vaadates valitud olevat. Kuid õige ja kohane on ta siiski. Igal seisusel ja rahvakihil on oma iseäralised sihid, vaated ja huvid. Need sihid ja vaated ilmuvad ka kunstis ja kirjanduse toodetes, mida teatav seisus soetab ja edendab. Ja vaimulikkude meeste ilukirjandusel on õige tuttav siht ning kindel laad. Selleaegsete kirjanikkude töödel on väga palju ühiseid, iseäralisi tunde märkisid, mis tervet ajajärku karakteriserivad. Kaugelt suuremal hulgal kirjameestel on tähendatud ajajärgus ühine eesmärk; r a h v a k ö l b l i k u e l u t ö s t m i n e“. (Lhk. 12).

Nende sõnadele võiks alla kirjutada. Tõsi on ju, et pealkiri vabalt on valitud, aga kui kirjanikkude töödes nähtavale tulevat vaimu silmas pidada, kui elukutse nimetusega just tööde vaimu tahetakse ära tähendada, siis võiks seda pealkirja otse trehvavaks nimetada. See kõik käiks aga üksi pealkirja „ilukirjandus kirikuõpetajate hoolet“ kohta. Minu arvates ei

1) Waata tema „Geschichte der deutschen Literatur“, mis 1883 aastal ilmus.

2) Waata tema „Geschichte der deutschen Literatur im 19. Jahrh.“, mis 1889 aastal ilmus.

oleks aga sugugi mitte tarvis olnud uut gruppet „ilukirjandus kõstrite ja koolmeistrite hoolet“, kuna viimased eelmise perioodi kirjanikkude otsekohe-
sed järeltulijad on, kes oma eelkäijatest vaimu, kui ka selle avaldamise
vormide poolest sugugi lahku ei lähe, kui meie nende parema Eesti keele
maha arvame. Siin on meil ainult ühe perioodiga tegemist, mille pealkir-
jaks ehk „patriarhalne kirikisandlik — kõstrilik sentimentalismuse ajajärk“
võiks olla. Kirjamehelised kõstrid ja koolmeistrid olivad selle ajajärgu
viimane võsu, mis enam väljakujunenult, nii ainete haleduse kui ka keele
poolest, — meile esineb. Minu arvates ehk võiks koolmeistrite kirjan-
duseks, — mitte üksi kirjanikkude elukutse, kuigi enamal juhtumistel ka
selle poolest, vaid just vaimu ja õpetliku tooni pärast, — uuemat Eesti
kirjandust, mis läinud aastasaja viimasel kahel aastakümnel üles astus ja
valitses, nimetada. See küla-koolmeistrilik toon avaldab ennast, näituseks,
Ernst Petersoni töödes; vähemal määral ka E. Wilde juures. Selle elav-
amad repräsentandid on aga Chr. Kannike, J. Pärn; uue ajal Jakob
Liiv, kui prosaiker, P. Grünfeld, A. Kivi; kõige silmapaistvam, anderikkam
ja produktivsem nendest aga oli ja on Jakob Mändmets.

Arusaamataks jääb mulle, miks Fr. Russov ja õpetajad Karl ja
Martin Körberid „kõstrite ja koolmeistrite hulka on mahutatud, kuna vähe-
malt kahe viimase õige koht „õpetajate“ hulgas oleks pidanud olema.

Hra M. Kampmann ütleb: „Ja kui ka mõni üksik selleaegne kirja-
mees oma töödega haleduse voolu sugugi ei edenda, sellegi pärast võime
nende töösid siin läbi harutada, sest et nemad seesuguse kirjanduse voolu
ajal elavad. Tervele ajajärgule päälkirja otsides ei või meie mitte mõnda
üksikut silmas pidada, kes erandi sünnitab, vaid teatav ajajärk saab nime
tegelaste enamuse sihist ja selle aja üleüldisest vaimust, kes ajajärgule
iseäralise värvi annab“. (Lhk. 14 ja 15.)

Sellevastu peab juba üksiku indiviiduumi ja tema õiguste nimel
vaidlema. Gruppeerimine on ju hea, aga selle all ei pea mitte mõni individuell
väljakujunenud, teistest täiesti lahus seisev, lagedal liivarannal või lausal
soolagendikul uhkelt üleskerkiv raudkivist tuletorn, kirjanik kannatama.
Leidub mõne rahva kirjanduses niisugune üksik nähtus, siis peab seda lite-
rarhistorikus ka iseäraldi tähele panema, tema individualsete iseäraldus-
tega kuju selgelt välja paista laskma; keegi ei keela kirjanduseajaloolast
muidugi ka nende külgede peale tähelepanemist juhtimast, mis kirjanikku
oma aja inimesena markeerivad, sarnase nähtuse tekkimise põhjuseid ja
mõjundid ette tuues. Trehvalt on Fr. Nietzsche „Minu geniuse mõistes“
tähtsana: „Tähtsad mehed on nagu suurte aegade lõhke-ollused, millede
määratu jõud alal on; nende olemise tingimine on ikka, ajalooliselt ja
füsioloogiliselt, et enne neid nende jaoks on kogutud, korjatud, kokku ja
alal hoitud, — et enne hulgal ajal lõhkemist ei olnud. On pingutus masse
hulgas juba määratu suureks kasvanud, siis jätkub kõige juhulisem erutus,
et geniust, leidust, tähtsat sündmust elusse kutsuda. Mis tähendab
siin ümbrus, ajajärk, ajavaim, avalik arvamine!“

Hra Kampmann aga salgab üksiku indiduumi töö väärtuse maha, toob selle üleüldisusele ohvriks, „sest et nemad seesuguse kirjanduse voolu ajal elasivad“. Enamuse laad, „ajavaim“, oli hale, ergo: kõik olivad haledad. See on enam kui julge järeldus. See oleks midagi sarnast, kui keegi ette paneks referendumil abil kätte saada, kas hra Kampmann on kirjanduseajaloolane või ei ole.

Niisugusele kirjanduseajaloolasele-kahtlasele seisukohal olles, jätabki hra Kampmann Kr. J. Petersoni iseäraldi tähelepanemata ja heidab ta huupi „haledate“ hulka. Sentimentalismust sel mõõdul, nagu ta ennast Kr. J. Petersoni töödes ennast avaldab, võime ka teiste meie käesoleva aja vanemate luuletajate juures leida, ja veel rohkemgi; võtku hra Kampmann vaevaks ja otsigu Jakob Liivi, K. Sööti, A. Haava luuletustest.

Kui keegi oma luuletustes karjaseid tegelastena laseb üles astuda, siis ei tähenda see sugugi veel, et ta karjaste idillisid kirjutab. Kr. J. Petersoni karjalaste laulud ei ole sugugi sentimentalsed idillid, küll aga avaldab ennast nendes puhast verd kunstnik, vähemalt nendes, veel avaldamata käsikirjalistes luuletustes, mis mul võimalus on olnud, läbi vaadata. Iga tahes ei ole Kr. J. Petersoni koht mitte „ametlikkude“ õpetajate hulgas; tema lühikene kirjandusline tegevus oleks põhjalikumalt, enam kirjaniku positiivistest külgedest, rohkem kunstist arusaavat ja seda hindavat arvestust nõudnud, kui seda hra Kampmann on pakkunud. Niisama oleksivad Peter krahv Mannteuffeli erotilised laulud rohkem tähelepanemist ja põhjalikumalt hindamist ära teeninud.

Võrumaa kirjanikkudest on kaks käsitust leidnud: Gustav Oldekop ja Johann Philipp von Roth. Mul puudub ülevaatliku pildi saamiseks maal viibides rohkem näitusi nende kahe kirjaniku tööd. Kaks hra Kampmanni poolt näituseks toodud luuletust (Gustav Oldekopi „Sa olled, ausa varblane, Üts häbemata zirgoke“ ja Johann Philipp von Rothi „Se talv se kange talv, Ei ole joht nii halv“) lasevad oletada, et nende kirjanikkude teised tööd ka räägitavale kõrgusele suudavad tõusta. Kr. J. Petersoni luuletuste järele on need küll ainukesed tervel sentimentalismuse perioodil, millel luule värskus, looduse ja maaelu lihtsus mitte labasuseks ei ole degenererinud. Nendes kunstlikkuseta „lauludes“ on kunstiline kirjeldus, ilma et seda kokkukõla autori seletused segaks.

Parema mõju jätavad ainult ülemal nimetatud kaks luuletust ja kohati Fr. Russowi „Sõa laulud Eestima tüttarlastele“ ja „Nä immet!“, kui esimesed katsed kunstluulet rahvaluule vormis luua. Teiste toodete kohta ütleme hra Kampmanni sõnadega, mis tema raamatus pea ainukesed oma trehvvavuse poolest on: „rahvalik kunstita, labane haleduse-kirjandus, milles Saksa-, Prantsuse-, Italia-, Helvetsia- ja Vönikia-maal sündinud, päälegi „tõesti sündinud“, „väga haledaid“, „imelikka“, „kohutavaid“ lugusid jutustati.“ (Lhk. 9.)

Küsima peab veel, mis hra Kampmann ilukirjanduse all mõistab. Käsitusel olevate kirjanikkude juures võtab ta nende terve kirjutusliku tegevuse oma kirjandusajaloolise mikroskopi alla, mis igakord sellega algab, et

kirjaniku tööde, — mõne arva juures tema teenistuse, aga rõhuva enamuse — pattude register, — nimekiri üles loetakse. Siis algab sisu ärajutus ja siis otsused. Nii leiavad sagedasti ka kõiksugused Siionid ühes lüürikaga arvustamist. (Fr. Brandtil on ise 11 Siionit. Iseenese ja lugeja lõbuks kirjutame need nimed välja, mis üksi ühe kirjaniku hinge Siionid on: Laulja ja paluja Siion, Siioni käsi kannel, Siioni vangid Babelis, Igavene Siioni palveohver, Siioni vahimehe hüüdmine, Siioni teekäija reisikepp, Siioni leivapalukesed, Usklik Siion, Uus Siioni kannel, Siioni võidujooksjad I.—III. jagu ja Siioni Naabli mäng. Vabandatagu seda lüürilist kõrvalekaldumist!)

Kui hra Kampmann kõike tol ajal ilmunud trükipaberi ajalugu tahtis kirjutada, siis on raamatu pealkiri „Eesti vanem ilukirjandus“ liiga kitsas. Näitab veel, nagu ei oleks raamatukirjutaja oma arvustuse piirisid mitte kirjanikkude tööde väärtusel vaid paljusel määrata lasknud. Siionite Fr. Brandtile, kes küll 95 raamatut on kirjutanud, — mitmed nendes koguni mitmes jaos või andes, kuid rõhuv enamuse vaimulise sisuga, — on 9 lhk. pühendatud, kuna temast kui ilukirjanikkust palju kõrgemal seisvatele Kr. J. Petersonile, Peter krahv Mannteuffelile, Gustav Oldekop' de Johann Philipp von Rothile ja Fr. Russovile kaugelt vähem.

Lubatagu veel mõne vea peale tähelepanemist juhtida.

Berend Gildenmanni kohta on öeldud, et ta Vana-Vigalas Pääru talus sündis. Isiklised teated ütlevad, et Gildenmann Peru talus olla sündinud. Fr. Brandti kohta seisab, et ta Tallinnamaal Sepi mõisas sündis. Sarnase nimelist mõisa ei olegi Eestimaal, küll on aga Sipa mõis ja vald, kus Fr. Brandt ka sündis, koolmeistriks ja valla-, kohtu- ja magasiidakirjutajaks oli. Jakob Jobso olla Livenströmi nime all Paidesse päevapiltnikuks asunud, peale 1870. a., kus ta ka 1901. a. surnud. Enne Paidesse asumist pidanud ta lühikest aega Volmaris sedasama ametit. Mul on see auu osaks saanud, et Jakob Livenström (alias Jakob Jobso) mind 1887. a. üles on võtnud ja siis asus ta Viljandis, nagu päevapiltide plankettidel trükitult seisab ja nagu seda mäletavad inimesed mulle kinnitavad. Eksitavad trükivead on 85 lhk: K. F. Lorenzsonn olnud 1830—1875 a. Pärnus köster, 1864—1880 a. toimetanud „Pärnu Postimeest“ ja surnud 15. aug. 1870 a., s. o. ta oli 5 aastat peale surma köster ja 10 aastat toimetas hauast ajalõhte.

Hra Kampmanni stiil tuletab sentimentalistisid meele, kellele autor labasust ette heidab. Nii tarvitab hra Kampmann pea üksi „kirjamees“ kirjaniku asemel, „laul ja lugu“ luule ja proosa asemel ja p. t. Ehk kuidas kõlab järgmine passage: „Kelle nõudmised mitte kõrged pole, vaatleb muidugi neidki (kunstlillesid) hää meelega, — iseäranis meie noorsugu. Iga tahes ülendavad kunstlilled ikka veel rohkem ilutundmust, kui loomulikud solgipanged ja sõnniku hunikud.“¹⁾

Peame küll tunnistama, et niisugusel pärlil ilutundmuse edendamisega midagi ühist ei ole.

1) Lhk. 101. Kursiv minu, B. L.

Ülepea tundub hra Kampmanni „Eesti vanema ilukirjanduse“ lugemist lõpetades ja käest ära pannes, nagu oleks võõras aednik külma rahuga talitanud, oma arvamise järele taimi üle aia pildunud ja maha istutanud. Tervel lugemise ajal tahaks üle aia vaadata, et väljavisatud taimi näha saada, võib olla, et need elujõulisemad olivad, kui need, mis seal praegu mulla sees kiratsevad. Ja kes vastutab meile selle eest, et nad seda tõesti mitte ei olnud? Kas hra Kampmanni esteetilisel haritud kunsti maitse? Hea on ju, et see aed, kus see võõras külmavereline palgatööline aednik armastuseta talitab, niisugune on, millel palju kurja teha ei saa: need taimed on kõik nii väetikesed, koltunud, palju vähem ilusad, nad on sauniku aia-moonid, päevalilled ja karikakred, kuna naabruses küllalt aia kultuur-taimi on; neist popsi aia kaunistustest ei ole kadumise korral, mis aednikku oskamatuses võiks tulla, kellegil kahju, väljaarvatud uemal ajal hästi siginenud museumi asjade armastajatel, kellele ka need hukka saanud taimed suurt ja kuiva lõbu valmistaksivad. Aga küll need herrad leiavad otsitavaid taimi mujalt. Edasi tormava kultuura seisukohalt on see koguni kasulik, kui lämmastavad ollused kõrvale toimetatakse. Aga kartus kerkib koguni teisest küljest. Kes vastutab meile selle eest, et aednik aeda, kus meile suurema väärtuslised lilled kasvavad, pääsedes, seal niisamasuguse oskamatuses ja hoolimatusega, armastuseta taimede vastu, külma rahuga ei talita? Jah, kes vastutab selle eest, et ta sinna aeda mitte ei pääse? On ju siin ilmas nii palju lahtiseid väravaid. **Bernhard Linde.**

Eesti rahvaviiside korjamine, viies aruanne 27. märtsist 1908 kuni 26. märtsini 1909.

Aruandest, mida soovijatele ilma maksuta kätte toimetatakse, võtame järgmised arvud:

Kassas oli 26. märtsil 1908 840 r. 40 k.

Väljaläinud reisikuludeks ja asjaajamiseks 428 r. 16 k. Sellega oli 26. märtsil 1909 kassas: 412 r. 24 k. Kassasse jääb uue korjamise jaoks, kui trükikuludeks määratud 250 r. maha arvame: 162 r. 24 k.

Kingitusi Seltsi kogu haeks on teinud 11 isikut.

Raha-anded, adresside teatamised, teated muusika-elu üle jne. saadetu Dr. Oskar Kallas'e kätte, Tartu, Tiigi uul. nr. 31; hr. Kallas on ka valmis küsimiste paele, mis asjasse puutuvad, vastama ja aruannet soovijatele ilma maksuta kätte toimetama. Raha võtavad täh. otstarbeks vasta ka „Postimehe“ ja K. E. Sõõti raamatukauplused Tartus.

Õiendus: „Eesti Kirjanduse“ IV. numbril protokollides lk. 8 seisab, hra Kleitsmann olewat ütelnud, et politsei Amblas kõnesid venekeelses tõlkes sisse nõuab. Hra Kleitsmann palub seda järgmiselt õiendada: „Viga on sellest tulnud, et mind ikka Amblas arvatakse olema. Mina tähendasin hra Riomari kõne peale, et politsei on Tapal kõnepidamist takistanud: kord sunniti hra Rahamägi kõnet pooleli jätma, teisel korral ei saadud kõnede järele läbirääkimist ette võtta. Amblas ei ole seda olnud. Mina elan Tapal. Venekeelsest tõlkest ei nimetanud mina sõnagi. — Tapal, 6. IV. 09. Auastusega A. Kleitsmann“.

Trükiwaa õiendus. „Eesti Kirjanduses“ lehekülj 110 tuleb 20-das reas ülevalt lugeda: Kõo ja Lille vallad; 11-das reas alt loetagu: on küll, vähemalt osalt, Tartumaa kurva jne.

Eesti Kirjanduse Seltsi

Rahwakirjanduse Toimekonna toimetused

1909. aastal.

Meie tahame elada. Mitte ainult hingitseda, päewast päewa waewaliselt läbi ajada. Meie tahame elada täit elu, tahame omale wõita kohakest päikesepaistel, tahame saada täieõigusliseks ja iseteadliks üksuseks rahwaste seas, kellel oma iseäraline ülesanne inimesesoo majapidamises täita on.

Tähtsamaks abinõuiks, mis sellele eesmärgile wiib, on põhjalik ja igakülgne haridus. Tõsine haridus annab kindla ilmawaate, istutab iseteadwuse rinda, wabastab wälimise ilma mõjude ja tujude käest. Tema suudab ka neid jõudusid, mis rahwa hinges weel uinumas, lahti päästa unewangist ja neid wõimsalt liikuma panna — Eesti koja ehitamiseks, Eesti põlwe parandamiseks. See äratundmine on laialt walitsemas. Eesti kirjanduse Seltsi Rahwakirjanduse Toimekond tahab omalt poolt jõudu mööda hariduse põllul kaastööd teha. Tuumakaid teri teaduse rikkalikust waraaidast ja hääd wilja kulturarahwaste kirjanduse iluaiast tahab ta Eesti rahwale kätte muretseda.

Iga aasta antakse teataw arw rahwalika teaduslisi ja ilukirjanduslisi raamatuid wälja, nii et aastate jooksul kena raamatukogu kogub, mida iseharimiseks kasuga wõib tarwitada. Käesolewal aastal ilmuwad järgmised raamatud:

1. **Äschylos, Kinnineeditud Prometheus.** Kreeka keelest tõlkinud J. Jõgewer. Kreeka kurbmängu põhjendaja ja tähtis esitaja toob lühidalt aga kindlalt, nagu kalju sisse raiutud kirjaga, inimesesoo edenemise mõtet ja tragikat silmade ette. Inimesesoo häätegija, jumalik olewus Prometheus, kes inimestele tule ja lootuse andis, peab selle eest Zeusi poolt kõigehirmsamat karistust kannatama. Selle kannatuse kujutamisel ilmutab ennast Äschylose hiiglajõuline luulewõim mõtlemise sügawuses ja mõtete wäljaütlemise julguses suurepäralise mõjuga.

2. M. J. Eisen, **Eestlaste sugu**, I. osa. Rahwusteaduslikud kirjeldused eestlastest ja nende sugurahwastest. Mitmesuguste joonistustega, piltidega rahwaelust ja maakaardiga. Raamatu II. osa ilmub 1910 a. toimetuste seas.

3. **Inimese anatomia ja füsiologia.** Kokku seadnud stud. med. A. Koger. Raamat jutustab inimese kehaehitusest ja elundite tegewusest. Anatomia ja füsiologia on üks arstiteaduse nurgakiwidest, ei ole siis wahest üleliigne, kui anatomia ja füsiologia esimest korda Eesti keeles iseraamatuna ilmub. Raamatu lõpuliku läbiwaatamise on Dr. med. H. Koppel laskesti oma pääle wõtnud. Raamatu selgitamiseks on terve rida piltisid ja tabelid.

4. P. Põld, **Pädagogika** I. (Pädagogika ajalugu). Pädagogika ehk lastekaswatus on nõnda tähtis aine, et seda mitte ainult kooliõpetaja, waid iga lastewanem, kes oma lastele kaswatust tahab anda, tundma peab. Aine suuruse pärast on raa-

mat kahte osasse jagatud. Täna wu aasta ilmub esimene osa: „Pädagogika ajalugu,“ kuna teine osa, süstematikaline pädagogika, edaspidiseks jääb.

5. Gr. Hermann (Pantenius), **Üksi ja waba.** Roman I. osa (II. osa ilmub 1910 a. algusel). Tõlkinud K. A. Hindrey. Tuttaw romanikirjanik, kelle töödest, mis meie kodumaa minewiku aineid käsitawad mitmedki juba Eesti keeles on ilmunud, astub uue jutustusega Eesti lugejate ette. Inimese sisemist wabanemist ja tema edenemist kindla selgitatud iseteadwuse kõrgusele näitab Pantenius õige kujukalt ja huwitawalt.

Raamatute suurus ühtekokku on umbes 40 trükipoogant.

Kes 2 rubla ette maksab, sellele saadetakse raamatud pärast ilmumist otsekohe kätte. Üksikult ostes on nende raamatute hind poole kõrgem.

Tellimisi wõtawad Eesti Kirjanduse Seltsi usaldusemehed wastu.

Kes 1908. a. ilmunud A. Kuusk'i „**Keemia õpetust**“ soowib saada, sellel on 50 kop. juurde maksta.

Eesti Kirjanduse Seltsi Rahwakirjanduse Toimekond.

Pärnus võetakse J. Karu raamatukauplustes

Rüütli uul. nr. 45 ja Jäneselja uul. nr. 6

„Eesti Kirjanduse“ peale tellimisi ja kuulutusi vastu.

Sealsamas on ka endiseid aastakäikusid saada.

1. juulist nakkab **vastne Eesti tseitung** — politika, majanduse, põllutöö ja kirjanduse ajaleht —

„Petseri Postimees“

kats kõrd kuul vällä käüma. Edimene (proovi) nummer om trükist ilmunu.

Poole aastaga hind, postiga kodu saaten 60 kop. Kuulutuste nonpareilla rida perämise külle pääl 5 kop.

Toimetuse adress: Tartu (Юрьевъ, Лифл.) „Postimees“.

Tellimisi ja kuulutusi võtva vasta kõik „Postimehe“ ja „Elu“ tellimiste vastavõtja. Pääle noide veel: Petserih — J. Kojus ja J. Klaan, Laasarowah — K. Püttsep ja Tailovah — K. Usstaw.

„Petseri Postimehe“ pääsiht um Petseri eestlaste (setude) haridust ja majapidamist paremba kõrra pääle sääda, noide silmaringi üleüldse laienda, noid tööiste eestlastega rohkemb tutvusda... vana kannu katte võsu kokku kaswata... Sis ilmuwa ka kirjätöö selleh leheh katel keelemurdel — osalt Eesti kirja-keeleh, osalt Petseri Eesti keele murden.

Hoolitsegu „Petseri Postimeest“ hendale kõik, keä esihendale ja uma rahvale kasu sohviva... Toetagu teda kõik paremba kirjämihe oma tööga!

Vastutav toimetaja ja väljaandja: **A. Jürgenstein.**

Kirjälaine toimetaja: **K. Usstaw.**

Eesti Kirjanduse Seltsi Toimetused.

- № 1. W. Reiman, Kivid ja killud. I. Tartus. 1907. VIII + 172 lhk. Hind 1 rbl.
- № 2. M. Kampmann, Eesti vanem ilukirjandus. Tartus. 1908. VIII + 150 lhk. Hind 1 rbl.
- № 3. M. Lipp, Masingite suguvõsa. Tartus. 1908. XVI + 216 lhk. Kaart. Tabelid. Hind 1 rbl. 80 kop.
- № 4. J. Jung, Muinasteadus eestlaste maalt. Kolmas jagu. Kohalised muinasaja kirjeldused Tallinnamaalt. Ilmumisel.
- № 5. Lydia Koidula ja Friedrich Reinhold Kreutzwaldi kirjavahetus. Ilmumisel.
- № 6. Eesti Kirjanduse Seltsi Aastaraamat. I. Tartus. 1909. IV + 20 lhk. Hind 1 rbl.
- № 7. A. Dreewing, Inglise-Eesti sõnaraamat. Ilmumisel.

E. K. S. Rahvakirjanduse-toimekonna väljaanded.

Rahvakirjandus 1. A. Kuusk, Keemia algõpetus. Tartus. 1908. XII + 94 lhk. Hind 60 kop.

E. K. S. Rahvakirjanduse-toimekonna väljaannete ettetellimine 1909.

1. Äshylus, Kinnineeditud Prometheus. Kreeka keelest ümber pannud J. Jõgever.
2. M. J. Eisen, Eestlaste sugu. I. jagu.
3. P. Põld, Pädagogika. I. (Pädagogika ajalugu.)
4. A. Koger, Inimese anatomia ja füsiologia.
5. Th. Hermann, (Pantenus), Üksi ja prii. I. jagu.

Ettetellimise hind 5 raamatu eest 2 rubla. Kes 1908. a. ilmunud A. Kuusk, Keemia algõpetus soovib saada, maksab 50 kop. juure. Raamatute hinda tõstetakse ilmumise järele.

Tellimise adress: Eesti Kirjanduse Seltsi Rahvakirjanduse-toimekond Tartus. (г. Юрьевъ — Лифл.)

Vastutav toimetaja ja väljaandja J. Jõgever.

